

ЕКОНОМІКА

Олександр Кохась

●

ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Ефективне функціонування економіки забезпечується системою державного регулювання, спираючись на відповідну економічну політику (концепцію). Для цього в розпорядженні держави є цілий арсенал вивірених світовою і вітчизняною практикою економічних, правових та адміністративних важелів - ціни, податки, кредити, тарифи, інвестиції, цінні папери, резерви, амортизаційні відрахування, бюджет, програми, пільги, мито, ліцензії, державні замовлення, субсидії. Ефективність державного регулювання полягає в тому, щоб розумно і зважено використовувати ці важелі в процесі реалізації економічної політики.

Державне втручання в економіку виникло на межі XIX - XX ст. через необхідність реформування капіталістичної економіки, її монополізації, підтримки малого і середнього бізнесу, розв'язання проблем соціальної та екологічної політики, протидіючи рушійним силам ринку і капіталу. Що стосується сьогодення, то процес державного регулювання економіки є просто необхідною складовою впливу на кон'юнктуру ринку, незалежно від моделі його функціонування.

Відмова від директивного управління економікою і формування ринкових відносин в Україні вимагає створення кардинально нової методологічної і методичної бази, зокрема для прогнозування, державного регулювання розвитку економіки та створення ефективної моделі (моделей) економіки [2, с. 3].

Регулювання складних, а часто й суперечливих процесів економічного розвитку вимагає опрацювання чутливого економічного механізму регулювання, здатного активно впливати на соціально-економічні процеси. Тут важливо усвідомити ту закономірність, що держава і сфера функціонування суспільства мають бути чітко розмежовані. Зв'язок між ними здійснюється тільки на економічній та правовій основі. Держава, як і інші суб'єкти суспільства, ресурси для виконання своїх функцій повинна купувати [2, с. 97]. Проблемам у даному напрямі досліджень були присвячені роботи С.Саркисяна, Л.Голованова, Б.Панасюка, В.Науменка, В.Беседіна та інших вчених в галузі макроекономіки, методики та організації економічного прогнозування, планування та державного регулювання економіки.

У ході дослідження запропоновано фрагментами виділити моменти запобігання вадам держави за допомогою прототипу можливої ефективно діючої моделі і системою управління адміністративного менеджменту.

Реалізація моделі соціально-економічної політики, якої ми так прагнемо, вибір методів і засобів державного регулювання економіки залежать від діяльності державного апарату з урахуванням вад держави. Вади держави - це нездатність забезпечити ефективний вплив на розподіл обмежених ресурсів і невідповідність політики розподілу обмежених ресурсів поширеним у суспільстві уявленням про справедливість. Вирізняють чотири групи факторів, які негативно впливають на обґрунтування та реалізацію державних управлінських рішень у сфері державного регулювання економіки. Це:

- обмеженість інформації: державні органи, як і інші суб'єкти ринку, не володіють абсолютно повною та об'єктивною інформацією про стан економіки (інформаційна

асиметрія). Застосування будь-яких інструментів державного регулювання економіки має ґрунтуватися на аналізі можливих наслідків прийнятих рішень;

- нездатність держави повністю контролювати реакцію контрагентів на її дії: не тільки втручання держави в економіку, але й реалізація, на перший погляд, обґрунтованих державних рішень можуть спричинити негативні побічні наслідки (екстерналії);

- недосконалість політичного процесу: під впливом виборців, груп спеціальних інтересів (лобі), політичних маніпуляцій тощо державні органи здатні застосовувати неадекватні методи регулювання і тим самим проводити неефективну політику;

- обмеженість контролю над державним апаратом: особливості становища і поведінки бюрократії здатні посилювати неефективність функціонування економіки, зокрема призводити до надмірного зростання управлінського апарату та невиправданого збільшення бюджетних витрат [3, с. 19, 20].

Саме таку модель, якої ми прагнемо, без вад пропонується втілити в життя за допомогою законодавчого та нормативного механізмів, які представлені відносно новим та дієвим механізмом, а саме регуляторною політикою.

Що ж таке модель у загальному вигляді і до чого зводиться процес моделювання? Моделювання - одна з основних категорій теорії пізнання, дослідження будь-яких явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови і вивчення їхніх моделей. Модель - це умовне зображення об'єкта, що відображає його характеристики, істотно важливі для цілі дослідження. Будь-яка модель має прогностичну функцію, без котрої моделювання було б недоцільним як для практики, так і для теорії. Модель стає єдиним інструментом перевірки концепції майбутнього на допущення і визначення меж можливих траєкторій розвитку. Модель пов'язує інформаційне зображення сучасного з теоретичним відображенням майбутнього [2, с. 193]. Реакцією на вади держави можуть бути такі альтернативи вирішенню проблем, виходячи з концепції регуляторної політики і взагалі "цивілізованого" державного регулювання;

- вирішення проблеми інформаційної асиметрії: законодавчий захист прав споживачів та гарантії поширення інформації про умови праці; встановлення обов'язкових стандартів та введення обов'язкової сертифікації продукції; встановлення правил продажу товарів (надання послуг), в яких визначаються вимоги до продавців (виконавців) щодо повного інформування споживачів про ризики, пов'язані з користуванням цими товарами (послугами); запровадження процедур підтвердження достатньої кваліфікації виробника, продавця чи виконавця (зокрема, ліцензування, сертифікація тощо); централізоване надання державними органами необхідної інформації споживачам через ЗМІ, поради, навчальні програми тощо (застосовується у тих обмежених випадках, коли існують серйозні проблеми з виконанням особами, які пропонують на ринку товари та послуги, вимоги щодо повного інформування споживачів). Слід зазначити, що ці та інші заходи повинні бути спрямовані насамперед на створення умов для одержання повної та достовірної інформації [4, с. 59, 60];

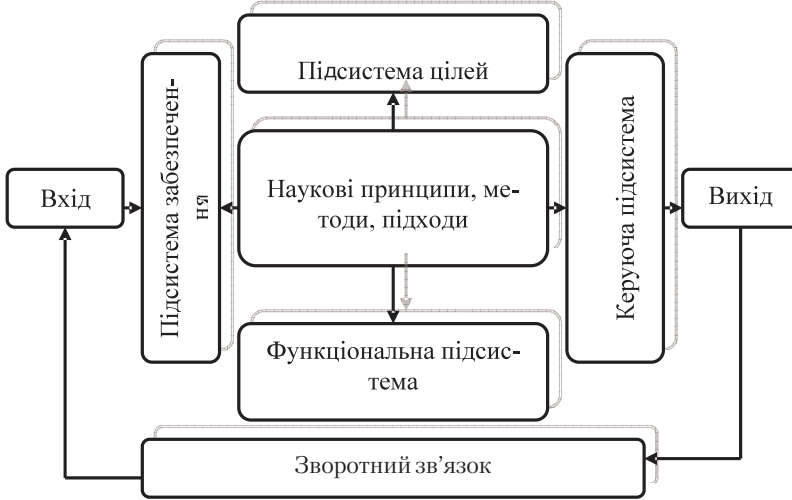
- проблему екстерналії можна подолати шляхом вирішення завдання щодо "зовнішніх ефектів", а саме: оскільки проблема зовнішніх ефектів полягає у невідповідності вартості виробництва чи споживання продукції для учасників господарських відносин вартості цього ж самого виробництва чи споживання для суспільства в цілому, то усунення згаданої проблеми можливе шляхом визначення реальної вартості виробництва чи споживання продукції для суспільства в цілому (з подальшим встановленням цієї вартості на ринку через механізм ціноутворення) [4, с.49], посередництвом державного регулювання за допомогою відповідних регуляторних актів, які мають юридичну силу;

- політичні маніпуляції вирішуються посередництвом діалогу між владою та громадськістю, це прописано в одному з головних принципів Закону України "Про засади державної регуляторної політики у сфері підприємницької діяльності" від 11.09.2003 р. №1160, далі Закон. У Законі одним з основних принципів державної регуляторної політики визначено прозорість та врахування громадської думки. Це означає - "відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дії регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності" [1];

- щодо обмеженості контролю над державним апаратом, то частково проблема

вирішується за допомогою принципу прозорості та врахування громадської думки. По суті, Закон є бар'єром для влади на шляху здійснення нею необґрунтованих заходів з приводу прийняття регуляторних актів, які можуть суперечити державним програмам, концепціям розвитку та ін. Створення такого бюрократичного механізму для самих себе є доказом того, що перші паростки так званої демократії вже мають місце.

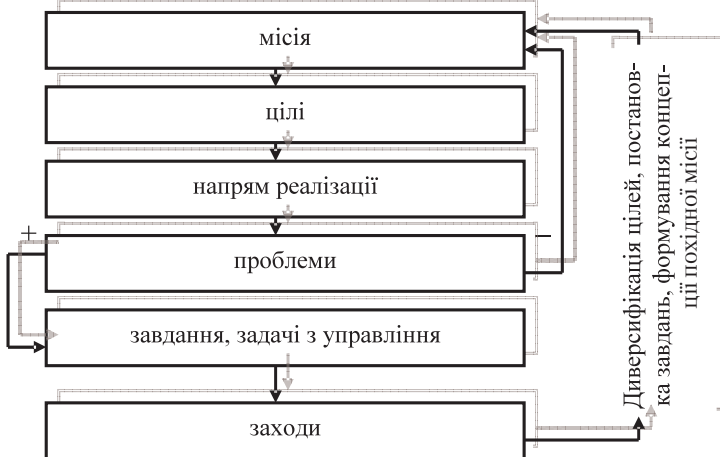
У свою чергу передумовою реалізації такої моделі має бути чітко злагоджена система управління адміністративного менеджменту як на рівні областей, регіонів, так і на рівні держави. Система управління може бути представлена такою алгоритмічною моделлю (рисунок 1).

Рис. 1. Алгоритмічна модель системи управління.

Кожна з підсистем може мати елементи (блоки), які в свою чергу виконуватимуть відповідні функції. Для підсистеми цілей характерними є: місія, підвищення якості роботи адміністрації (організації), ресурсозбереження, організаційно-технічний розвиток структурних підрозділів, соціалізація колективу, охорона навколишнього середовища. Підсистема забезпечення: методичне забезпечення, ресурсне забезпечення, інформаційне забезпечення, правове забезпечення. Функціональна підсистема: маркетинг (публіситі), координація, планування, контроль та облік, регулювання, мотивація. Керуюча підсистема: управління персоналом, соціальна та психологічна підготовка персоналу, розробка та прогнозований аналіз у прийнятті адміністративних рішень посередництвом оптимізації та економічного обґрунтування.

У системі управління постає актуальна проблема, а саме процес прийняття рішення, пропонується наступний алгоритм його реалізації (рисунок 2).

Рис.2. Процес прийняття рішення.

Процес прийняття рішень є динамічним, тому він має розглядатися у діалектичному розвитку з урахуванням причинно-наслідкового зв'язку, який впливає на кінцевий результат і стратегію державних адміністрацій та інших функціональних установ.

Даний теоретичний інструментарій був підготовлений з урахуванням методичних розробок, підготовлених К. Ляпіною, Д. Ляпіним, Я. Демченковим та іншими вченими-практиками.

У ході дослідження були узагальнені основні проблеми, які стримують розвиток економіки нашої країни на шляху побудови ринку, уточнено перелік заходів, які можуть бути дієвим інструментарієм вирішення проблем саме адміністративними органами, представлено механізми системи управління, до речі, система, враховуючи її адаптивність, може бути використана у різних напрямках вирішення проблем з огляду на поставлені цілі. Не виключається поява теоретико-прикладних розробок прогресивнішого типу з детальною описовою характеристикою, які будуть адаптовані під кон'юнктуру можливих перспектив розвитку національної економіки з огляду на запропоновані теоретичні аспекти.

Насамкінець, виходячи з концепції Закону, можна зробити такі узагальнення: посередництвом регуляторної політики перекривається дихання тіньовому сектору економіки, зменшуються бюрократичні витрати, прозорими стають корумповані дії влади, методики розрахунків приведенного ефекту, не виключається прямий вплив громади на кінцевий результат і т.д., тому він є невідгідним інструментом для бюрократично-олігархічного кола чиновників, але ефективним важелем до економічного та соціального добробуту на шляху побудови справді ринкової моделі регулювання.

Джерела та література:

1. Закон України "Про засади державної регуляторної політики у сфері підприємницької діяльності" від 11.09.2003р. №1160.
2. Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. - К.: Поліграф книга, 1998. - 304 с. Бібліогр.: с. 301
3. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / С.М.Чистов, А.Є.Никифоров, Т.Ф.Куценко та ін. - Вид. 2-ге, доопрац. і допов. - К.: КНЕУ, 2005. - 440с.
4. Регуляторна політика: нові можливості. / За ред. К. Ляпіною, Д. Ляпіна, Я. Демченкова. - Київ.: Інститут конкурентного суспільства, 2004. - 170с.
5. Кохась О.М. "Передумови появи ефективної моделі регулювання національної економіки в Україні" // Мат. наук. конфер. "Динаміка наукових досліджень - 2007". - Дніпропетровськ, 2007.

Павло Ямполець

РОЗДРІБНІ ЦІНИ ПРИВАТНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В РОКИ НЕПУ

Актуальність теми. Рівень роздрібних цін на різні товари народного споживання - це найважливіший показник вартості життя населення, який в свою чергу зумовлює цілий спектр головних соціальних елементів, таких, як вартість бюджетного набору, тобто прожитковий мінімум, купівельну спроможність заробітної плати, розрахунки мінімальної заробітної плати та рівня дорожнечі в країні.

Таким чином, характеристика стану цін на матеріальні блага та особливості його динаміки самі по собі вже є одним із вирішальних факторів рівня життя населення.

Проте ця завжди життєво важлива проблема матеріального становища населення України в роки непу колишнім радянським режимом або замовчувалась, або висвітлювалась поверхово. Тому головна структурна складова вартості життя - рівень роздрібних цін під впливом директивних вказівок мала тільки позитивний характер, що було далеким від реального стану. І дотепер нема жодної узагальнюючої наукової праці, яка була б присвячена вивченню динамічних зрушень у рівні роздрібних цін та впливу їх на матеріальне становище населення України в роки непу.

Мета дослідження. На основі вивчення і узагальнення архівних джерел, статистичних та наукових публікацій здійснити комплексний динамічний аналіз зрушень у рівні

роздрібних цін на основні продукти та товари широкого вжитку, а також послуги, що входять до складу бюджетного набору і звідси зумовлюють вартість життя населення.

Завдання дослідження.

- Проаналізувати стан висвітлення проблеми, узагальнити історіографічні надбання;
- дослідити динаміку руху роздрібних цін на основні продукти харчування бюджетного набору в розрізі трьох хронологічних періодів: 1921-1923 рр., 1924-1927 рр., 1928-1929 рр;
- охарактеризувати динамічні зрушення рівня роздрібних цін на промислову групу товарів бюджетного набору протягом вищезгаданих періодів;
- з'ясувати вплив змін рівня роздрібних цін на вартість бюджетного набору, тобто прожиткового мінімуму, а звідси на матеріальне забезпечення населення України в 20-і роки минулого століття;
- здійснити оцінку рівня дорожнечі методом порівняння показників рівня роздрібних цін товарів бюджетного набору 20-х років з подібними даними за 1913 рік.

Історіографічний аналіз свідчить, що проблема ціноутворення неодноразово зачіпалась у працях істориків та економістів. Так, у 1922 році вийшла друком стаття Н. Філіпової, де безпосередньо проаналізований темп зростання цін по країні за 1921-1922 роки. Автор детально дослідила вартість харчового пайка в найбільш потерпілих від голоду губерніях півдня республіки[30]. Роботи І. Дубинської та Г. Поляка присвячені характеристиці бюджетних ресурсів, у яких також розглядалася динаміка роздрібних цін та їх вплив на прибутки та видатки робітників республіки[7],[8],[17]. У статті М. Буянова розширюється коло вивчення проблеми цін, яка розглядається в контексті з іншими показниками матеріального становища трудящих, такими, як заробітна плата, бюджет та купівельна спроможність грошової одиниці[2]. Автор зробив вдалу спробу оцінити загальний рівень роздрібних цін за допомогою вартості бюджетного набору та бюджетного індексу - цих загальних вимірників рівня життя населення. Але, як це не прикро, глибинне висвітлення питання ціноутворення на початку 20-х років не відбулося до нашого часу. До кінця 50-х років ціни розглядалися авторами здебільшого в контексті інших, переважно фінансово-економічних проблем, а звідси неминучість епізодично-ілюстративного використання цінових даних і відсутність їх ґрунтовного аналізу[16]. У 1964 році вийшла друком монографія А.Малафєєва, де автор уперше у вітчизняній історіографії висвітлює питання ціноутворення у 20-і роки як самостійну проблему. На жаль, динамічний аналіз рівня цін по Україні в цілому в цій роботі відсутній [15]. У 1970 році вийшла праця О.Кабо, де автор підкреслила, що для визначення рівня роздрібних цін універсальним є вартість бюджетного набору та бюджетний індекс [12].

У 80-і роки минулого століття не вийшло жодної більш-менш ґрунтовної роботи, де б досліджувався рух цін на початку 20-х років і причини, які на нього впливали. Традиція епізодичного наведення цінових даних істориками та економістами у своїх дослідженнях продовжує доминувати аж до кінця 80-х років[10],[11]. Робота А.Віхляєва та Д.Шавішвілі, яка вийшла друком у 1990 році, у методичному та методологічному аспекті повністю повторює монографію А.Малафєєва, а отже, має ті ж самі недоліки[3]. Дещо інший підхід до розв'язання проблеми запропонував у своїй праці М.Бойко [4]. Підкресливши важливість вивчення динаміки цін як одного з головних факторів, що суттєво впливають на матеріальне становище громадян, автор дослідив джерельну базу проблеми. Проаналізувавши статистичні обстеження руху цін, М.Бойко переконливо довів необхідність їх залучення для повного та всебічного розгляду питання. Значний інтерес для дослідника проблеми цін має колективна праця групи економістів, видана у 1991 році під редакцією В.Рудгайзера[18]. Автори на основі вітчизняного і зарубіжного досвіду розглянули широке коло проблем, пов'язаних з методикою розрахунків індексів цін та бюджетних індексів.

Треба зазначити, що універсальним мірилом загального рівня роздрібних цін, а звідси і матеріального становища трудящих республіки у 1921-1923 роках, була динаміка вартості бюджетного набору та побудованого на її основі бюджетного індексу, який визначав вартість життя трудящих взагалі. Простий та чутливий до найнезначніших зрушень у рівні цін інструментарій цього показника використовувався при оцінці реальної вартості заробленого для розрахунків прожиткового мінімуму, темпів зростання дорожнечі і, таким чином, висвітлював цілий спектр питань добробуту населення. Позитивний досвід з вимірювання цього важливого соціального показника був набутий саме у 20-і роки.

Середньоукраїнські дані про вартість набору почали підраховуватися лише з 1922 року. Інформація про ціни за 1921 рік існує лише як фрагментарна, в межах деяких міст УСРР і обчислення її здійснювалось в грошових одиницях різних зразків, що унеможливило самостійний підрахунок середньоукраїнської вартості бюджетного набору за цей проміжок часу.

Позитивним для проведення динамічного аналізу вартості бюджетного набору була стабільність його складу протягом 1922, 1923 років та можливість розрахунків його в єдиному грошовому еквіваленті, а саме в радзнаках зразка 1923 року. Не менш важливим було також і те, що саме з 1922 року був введений набір, який відображав не мінімальний, а середній рівень споживання та охоплював 80% бюджету робітника. Структурно бюджетний набір зразка 1922, 1923 років складався з 24 товарів, з яких 15 належало до продуктів харчування, а інші 9 - до предметів першої необхідності нехарчового призначення[12,-С.90].

Винятково інтенсивне зростання роздрібних цін спостерігалось наприкінці 1923 року (у 285 разів порівняно з початком року). При цьому ціни продуктів харчування зросли у 284 рази, а предметів першої необхідності - в 287 разів[5,-С.129-130], [8,-С.32,35]. Якщо розглянути рух цін у регіональному масштабі, то з'ясується, що у 1921 році найвищий їх рівень фіксується в Харківській та Донецькій губерніях. На загальну картину підвищення цін у цей час дуже впливали нестача внаслідок неврожаю хлібопродуктів і, як результат, ажіотажний попит на них. Так, борошно житнє подорожчало в грудні 1921 року в Харківській губернії у 6 разів, пшеничне борошно в 4 рази проти січня того ж року[25,-С.6-7,12], [31,-Арк.8]. В Донецькій губернії подорожчання відповідно становило 15 та 12 разів[26,-С.23]. Загалом хлібні ціни по Донецькій губернії перевищували загальноукраїнські на 56,8%[26,-С.23], [31,-Арк.8]. Тільки за друге півріччя 1921 року ціни по містах УСРР підвищилися на 89,2%, і це підвищення в головному сталось за рахунок зростання цін на хлібні товари[25,-С.6-7,12], [26,-С.23]. Інші продукти харчування, такі, як м'ясо, молочні товари, картопля також були в Донецькій та Харківській губерніях значно вищі у ціні, ніж в інших місцевостях України. Щодо цін на промислові товари, то Харківська та Донецька губернії відрізняються значно нижчим їх рівнем, ніж в середньому по республіці (відповідно на 13% та 27,3%)[25.-С.7,12], [26.-С.23], [31,-Арк.8]. Взагалі особливо значне підвищення цін та відповідне погіршення матеріального становища було характерне для великих за кількістю мешканців міст. Тут середній рівень цін перевищував загальноукраїнський показник на 20%[25.-С.6-8], [26,-С.23].

Значно краще в цьому відношенні було мешканцям середніх міст, де перевищення становило лише 5,3%, і мешканцям малих міст, де зафіксовано навіть відставання цін на 8,9% від середньоукраїнських показників[25.-С.6-7,12], [26.-С.23], [31.-Арк.8].

Загальні тенденції в динаміці цін у першій половині 1922 року відрізняються від попереднього року значно вищими темпами зростання їх рівня. Взагалі за рік, з квітня 1921 по квітень 1922 року, борошно житнє подорожчало в Харківській губернії у 93 рази, в Донецькій - у 108 разів. За цей же час м'ясні продукти подорожчали у цих губерніях відповідно в 50 і 60 разів[26.-С.23], [31.-Арк.8], [32.-Арк.21]. З другої половини 1922 року і до кінця 1923 року динаміка цін значно відрізняється від попереднього періоду. Після непоганого врожаю 1922 року (637,2 млн. пудів проти 277,0 млн. пудів врожаю 1921 року) ціни на основні хлібні продукти почали знижуватися[13]. Якщо у жовтні-грудні 1922 року в середньому по Україні за пуд жита платили 64 копійки, а пшениці 98 копійок, то в ті ж місяці 1923 року відповідно 37 та 73 червінцеві копійки, тобто зниження становило 42,2% та 25,5%[4,-С.3], [5,-С.129,130], [6,-С.98-99]. У четвертому кварталі 1923 року ціна житнього борошна становила 38,5%, пшеничного - 66,7% від довоєнного рівня[4,-С.3],[5,-С.129-130]. Середня річна ціна 11 сільськогосподарських продуктів сягала 67,6% від рівня цін 1913 року[4,-С.3], [5,-С.129-130],[6,-С.85-87,98-99],[7,-С.32]. Щодо промислових товарів то, як зазначалося раніше, вони дуже хутко зростали в ціні. За 1923 рік по 10 товарах першої необхідності перевищення рівня цін 1913 року становило 157%[5,-С.129-130],[6.-С.85-87],[8.-С.32,35]. Значне переважання промислових цін над сільськогосподарськими утворювало диспропорцію і викривлення в товарно-грошових відносинах.

На 1 січня 1923 року розбіжність між цінами товарових груп становила 57%, а вже на 1 жовтня того ж року 149%[25,-С.6-7,12],[26,-С.23]. Фактично, з 1923 року і до кінця десятиріччя проблема "ножиць" цін постійно, тією чи іншою мірою, нагадувала про себе. Однак на той час вирішити її так і не вдалось. Утворення розбіжності між цінами

пояснювалося декількома причинами. На думку професора Н. Кондратьєва, виникнення "ножиць" цін було наслідком різних умов збуту та кредитування сільськогосподарської та промислової галузей виробництва[14]. Академік С. Струмилін основну причину існування "ножиць" бачив у низькій продуктивності праці на підприємствах країни та у високій собівартості продукції промисловості при значних енергетичних витратах[29,- С.70-71].

У цілому погоджуючись з визначеннями відомих економістів, ми повинні визнати об'єктивність існування на той час "ножиць" цін як наслідок слабкого розвитку господарського механізму країни.

Таким чином, розглянувши динаміку цін у 1921-1923 році, ми повинні констатувати, що загальні тенденції в її рівні не сприяли поліпшенню матеріального становища, а навпаки спричинили до значних негативних наслідків. У цілому об'єктивні причини - гіперінфляція, неврожай 1921 і частково 1922 року, криза збуту та "ножиці" цін 1923 року - постійно дестабілізували соціально-економічну ситуацію в країні і прискорювали процес зростання вартості бюджетного набору, а отже, і вартості життя.

Кардинальні позитивні зміни в динаміці цін відбулися у середині 20-х років. Тому ми детально зупинимося на їх аналізі протягом 1924-1927 років. У зв'язку із введенням у товарообіг сталої грошової одиниці червінця у 1924 році динамічний аналіз рівня цін було проведено нами в єдиному грошовому еквіваленті, що значно підвищило вірогідність отриманих даних і полегшило можливість їх зіставлення.

Виходячи з того, що бюджетний набір, розроблений ЦСУ, охоплював 90% бюджету трудящих, а вартість його фактично відображала рівень цін на той чи інший проміжок часу і, врешті-решт, визначала реальний зміст заробленого, прослідкуємо зміни цього важливого соціального показника в динаміці [9,-С.36,95].

Якщо розглянути ці показники за кожний рік, то одержимо такі дані: у 1924 році вартість набору знизилася на 1,7%, у 1925 році - на 9,3%, у 1926 році - навпаки підвищилася на 2,1% і в 1927 році знову маємо зниження цього показника на 7,7%[9,-С.36,95],[19,-С.72-75],[20,-С.3,49],[21,-С.3,61], [22,-С.3,65]. Отже, з чотирьох років, які увійшли в наше дослідження, лише 1926 рік характеризується збільшенням вартості бюджетного набору. Як відомо, на загальний рівень вартості бюджетного набору суттєво впливає вартість його окремих структурних елементів. Тому розглянемо, які ж саме складові набору визначали зниження або підвищення його вартості. Так, у 1925 році зниження вартості усього набору відбулося в головному за рахунок падіння цін на сільськогосподарську продукцію, що у свою чергу зумовлювалося добрим врожаєм зернових цього року (1049,8 млн. пудів проти 651,4 млн. пудів врожаю 1924 року)[13]. У 1926 році підвищення вартості всього набору відбулося під впливом зростання цін промислових товарів. У результаті реалізації державної політики зниження відпускних цін на промислову продукцію, що мало місце в 1927 році, зменшилася вартість і всього набору. Незважаючи на загальну позитивну тенденцію до зниження вартості бюджетного набору у 1924-1927 роках, при порівнянні її рівня з 1913 роком ми повинні визнати не досить втішні факти. Так, у 1924-1925 роках вартість набору майже удвічі перевищувала рівень 1913 року, а у 1926 році і того більше - в 2,5 разу. Однак, якщо ми згадаємо, що у 1923 році вартість набору перевищувала довоєнну у 690 разів, то можемо визнати, що вартість його у 1924-1927 роках перебувала на досить непоганому рівні[19,-С.72-75],[20.-С.23,39],[21,-С.3,91].

Розглянемо тепер ситуацію з вартістю бюджетного набору в розрізі окремих міст республіки. Взагалі великі за чисельністю мешканців міста УСРР мали показник вартості бюджетного набору на 10-20% вищий, ніж у середніх та малих містах[19,-С.72-75],[20,-С.27,45],[21,-С.3,57]. Найменше коштував набір у малих населених пунктах, таких, наприклад, як Ніжин та Ізюм. Малі міста в середньому за 1924-1926 роки мали вартість набору на 10-15% менше, ніж в цілому по Україні[19,-С.72-75],[20,-С.27,45],[21,-С.3,57]. Середні міста, хоч і були дорожчі за малі, але значно поступалися великим населеним пунктам. Так, якщо у Харкові та Києві вартість набору збільшилася за 1924-1926 роки відповідно на 25,8% та 14,1%, то в Полтаві та Вінниці ріст становив 3,5% і 7,6% [19,-С.72-75],[20,-С.23,67],[21,-С.3,61]. Таким чином, умови для поліпшення матеріального становища трудящих, які мешкали у великих містах, були значно гірші від тих, хто селився у середніх та малих населених пунктах. Серед великих міст найдорожче коштував набір в Одесі, до речі, цей населений пункт відрізнявся дорожнечею і в 1913 році.

Треба підкреслити, що саме жовтень 1927 року характеризується найсприятливішими

показниками роздрібних цін, бо в цей час зафіксований найнижчий їх рівень за всі 20 років. Добрі врожаї сільськогосподарських культур у 1925-1927 роках, політика уряду щодо зниження цін на промислові товари на 10% зумовили зниження вартості як окремих груп товарів, так і всього бюджетного набору[20.-С.3,67],[21,-С.5,53],[22,-С.17,50].

З метою глибшого висвітлення рівня роздрібних цін проведемо динамічний аналіз цього показника на окремих групах товарів, а також зіставимо ціни окремих товарів з вартістю бюджетного набору та його складових частин протягом 1924-1927 років. Почнемо свою характеристику з хлібних продуктів, як найнеобхідніших у повсякденному споживанні. Протягом чотирьох років ціни хлібних товарів зросли і в жовтні 1927 року проти січня 1924 року мали такий рівень: ціна борошна житнього зросла на 57,9%, пшеничного на 18,4%, хліба житнього на 64,3%[19,-С.72-75],[22,-С.3-4,15,17,65],[23,-С.5-6,17-18]. У цей час рівень цін на м'ясо молочну продукцію теж мав тенденцію до підвищення, яке становило у жовтні 1927 року по яловичині + 28,9 %, свинині +2,8 %, молоку +81,8 % від рівня 1924 року[19,-С.72-75],[22,-С.23,41].

Єдине зменшення цін ми можемо спостерігати по картоплі та яйцях, вартість яких проти рівня 1924 року становила 93,3% та 87,9 %[19,-С.72-75],[22,-С.32,65],[23,-С.5,17]. Загальне підвищення цін за 1924-1927 роки і перш за все групи сільськогосподарських товарів відбулося під впливом в основному високих цін на хлібні продукти, що особливо відчутно далось взнаки у I півріччі 1925 року. Причиною цього явища був слабкий врожай зернових у 1924 році (651,4 млн. пудів проти 940,7 млн. пудів врожаю 1923 року)[13]. Якщо у січні 1924 року пуд пшеничного борошна коштував 229,7 червоної копійки, то вже у січні 1925 року 353,6, тобто подорожчання відбулося на 53,9%. У цей же час пуд житнього борошна подорожчав з 75 до 168,2 копійки, фунт хліба печеного з 2,8 копійки до 5,1, тобто удвічі [19,-С.72-75],[20,-С.3,67]. Тільки після доброго врожаю 1926/27 років (відповідно 1029,9 млн. пудів та 1102,9 млн. пудів) ціни на хлібні вироби почали знижуватися, і в жовтні 1927 року проти січня того ж року становили по житньому борошну 98,3%, по пшеничному 95,8%[22,-С.27,69],[23,-С.5,18]. За цей же час зниження рівня цін дали й інші продукти харчування. Так, ціна на картоплю у жовтні 1927 року становила 88,4%, яйця 72,4%, масло вершкове 82,5% від рівня цін на початку того ж року[22,-С.27,65],[23,-С.5,18]. Отже, 1927 рік ми можемо вважати найсприятливішим у плані кон'юнктури цін, що, безперечно, мало позитивний вплив на матеріальне становище трудящих республіки. Заходи держави, спрямовані на директивне десятивідсоткове зниження промислових відпускних цін, призвели до падіння і роздрібних цін на фабрикатів у 1927 році. З жовтня 1924 року до жовтня 1927 року ціни на взуття та ситець знизилися і становили відповідно 94,4% та 89,8%[19,-С.72-75],[22,-С.27,65],[23,-С.5,18].

Незважаючи на те, що рівень цін груп товарів мав різну амплітуду коливань в окремі роки, то підвищуючись, то знижуючись, загалом же ми повинні відзначити факт поступового і неухильного його зросту в порівнянні з 1913 роком. Так, якщо у жовтні 1924 році ціна яловичини становила 86,4% від рівня 1913 року, то у 1927 році вже 159,1%, масло вершкове дало зростання з 139,5% до 200%, картопля з 175,5% до 214,8%[19.-С.72-75],[22,-С.28,65],[23,-С.5,19]. Тільки хлібні товари і, зокрема, борошно житнє, трохи скоротили свій розрив з цінами 1913 року, а саме із 133,3% у 1924 році до 131,6% у 1927 році[19.-С.72-75],[22,-С.28,65],[23,-С.5,19]. Група промислових товарів за чотири роки теж скоротила свій розрив з довоєнними цінами фабрикатів. Так, взуття у жовтні 1924 року мало перевищення над цінами 1913 року на 200,3%, а у 1927 році ця розбіжність уже становила 183,6%[19.-С.72-75],[22,-С.28,65],[23,-С.5,19]. Таким чином, ми повинні констатувати той факт, що рівень цін 1913 року залишався у 1924-1927 роках недосяжною поки що метою, хоча тенденція до скорочення розриву почала вже вимальовуватися.

У зв'язку з кризовими явищами в економіці, невважаєм 1928 року, кризою хлібозаготівель цін протягом останніх років десятиріччя мали постійну всевипереджаючу тенденцію до зростання. Головним критерієм рівня цін залишалися хлібні ціни, тому детально розглянемо динаміку саме на продовольчий хліб, бо дефіцит на нього дуже зріс у цей період, що призвело до введення карткової системи на хлібні продукти. Причини ускладнень, що сталися з хлібними цінами, крилися у стихійному явищі, внаслідок якого на квітень-червень 1927/28 року більшість озимини в степових районах України загинула. Крім цього, посуха того ж року віщувала про можливий недорід ярих хлібів. У результаті такої кон'юнктури пропозиція хліба суттєво зменшилася. Дощі в IV кварталі 1927/28 року (липень-вересень) призвели до того, що індекс роздрібних цін на збіжжя підвищився

на 43,9% проти попереднього кварталу[23,-С.29,38],[27,-С.29]. У свою чергу збільшення індексу цін на хлібні товари зумовило відповідне зростання індексів усієї групи сільськогосподарських товарів, що становило на липень 1928 року проти квітня того ж року 27%[23,-С.29,38], [24,-С.13,24], [27,-С.32]. Загальний індекс у цей час теж зріс на 13,9% і до того ж за рахунок сільськогосподарського індексу, бо промисловий в цей час залишався незмінним[27,-С.32]. У зв'язку з недородом 1928 року кон'юнктура ринку продовольчих хлібів продовжувала бути дуже напруженою також і в 1929 році. Щоб чіткіше уявити, як зростання цін у 1928 і особливо у 1929 роках вплинуло на матеріальне становище трудящих республіки, розглянемо зміни, що сталися за цей час у бюджетному індексі. Темпи зростання загального бюджетного індексу за рахунок сільськогосподарського індексу у 1929 році були значно вищими, ніж це мало місце у 1928 році. Факт значного зростання бюджетного індексу особливо у 1929 році можна прослідкувати, зіставивши темпи зростання цих показників відносно бази - 1926/27 року, який характеризувався найнижчими даними по бюджетному індексу, а отже, вважався найліпшим з точки зору матеріального становища трудящих. Так, у жовтні 1928 року загальний індекс був майже однаковий із цим показником 1926/27 року, то вже у січні 1929 року він перевершив його на 5,6%, а у травні - на 20,3%[22,-С.3,65],[27,-С.29],[28,-С.21]. Тепер розглянемо питання, за рахунок яких саме окремих продуктів та товарів широкого вжитку підвищилася вартість життя міського населення УСРР в останні роки третього десятиріччя. Аналіз даних дослідження чітко фіксує факт найбільшого подорожчання у групі сільськогосподарських товарів саме хлібних продуктів і, зокрема, борошна житнього, що становило за 1928-29 роки 256,8%. Звичайно, що і ціна хліба житнього значно зросла за цей час також - на 119,8%[23,-С.21,38],[24,-С.2,55]. Крім хлібних продуктів, тенденцією до зростання цін відзначалися і м'ясо-молочні продукти. Взагалі, за 1929 рік масло вершкове подорожчало на 47,4%, олія соняшникова - на 87,7%, цукор - на 153,4%, картопля на 73,1% [24,-С.26,55],[28,-С.21]. Щодо промислових товарів, то 1929 рік приніс і їх подорожчання.

При порівнянні цін на сільськогосподарські товари у 1928-1929 роках з базовим 1913 роком з'ясувалися невтішні факти значної дорожнечі наприкінці третього десятиріччя, що зруйнувала і без того нестабільний стан добробуту трудящих. Житнє борошно та картопля у 1929 році коштували у 4-5 разів дорожче, ніж у 1913-ому, а цукор, олія та інші промислові товари нехарчового призначення подорожчали у 4 рази[24,-С.26,55],[28,-С.21],[31,-Арк.8],[32,-Арк.21]. Цей факт свідчить про негативну тенденцію до подорожчання життя, а отже, сигналізує про падіння життєвого рівня трудящих УСРР у 1928-1929 роках.

Таким чином, ґрунтуючись на даних нашого дослідження, можна зробити **такі висновки:**

1. Саме динаміка роздрібних цін чітко фіксує всі явища, що відбувались у політиці та економіці республіки в роки непу.

2. Такі явища 1921-1923рр., як гіперінфляція, голод, безробіття, криза збуту і, як результат, неймовірне зростання роздрібних цін та дорожнеча, особливо наприкінці 1923 року, що в сотні разів перевищувала рівень 1913 року, спричинили значне падіння рівня життя населення України.

3. Позитивні зміни в соціально-економічному житті країни, характерні для 1924-1927 рр., такі, як грошова реформа, процес відбудови промисловості, зростаючі врожаї зернових культур зумовили порівняну стабільність роздрібних цін на всі товари бюджетного набору, що мали постійну тенденцію до зниження. Деяке помірне подорожчання вартості життя (порівняно з 1913 роком) кардинально не вплинуло на добробут трудящих.

4. В умовах згорання товарно-грошових відносин і непу в цілому наприкінці 20-х років сталися суттєві негативні для добробуту населення явища, а саме: неврожай зернових культур 1928 року, криза державних хлібозаготівель, дефіцит продуктів харчування і, як наслідок, введення в містах України карткової системи розподілу хлібних і деяких інших продуктів. У цих умовах відбулося стрімке зростання роздрібних цін приватного ринку, вартості бюджетного набору і особливо його харчової частини. В останні роки десятиліття дорожнеча перевищувала рівень 1913 року в чотири-пять разів, що говорить про значне погіршення матеріального становища населення УСРР.

Джерела та література:

1. Бойко Н.К. Рабочий класс Украины в период социалистического строительства. Анализ массовых статистических источников 20-30 годов.-К., 1990.
2. Буянов М. Материальное положение рабочих в 1923-1924г.г.// Статистика труда в Донбассе.-№1.-Артемовск. 1924.
3. Вихляев А., Шавишвили Д. Розничные цены.-М., 1990.
4. Движение розничных цен в 1922г.// Народное хозяйство Украины в 1921-1922г.г.-Х., 1922.
5. Движение цен на Украине в 1923г.// Статистика труда на Украине.№1.-Х., 1924.
6. Динамика народного хозяйства Украины в 1921/1922, 1922/1923, 1923/1924, 1924/1925 г.г.-Х.,1926.
7. Дубинская И. Бюджеты рабочих Донбасса зимой 1922г.// Материалы по статистике труда на Украине -вып.№4.-Х.,1923.
8. Дубинская И. Бюджеты семьи украинских рабочих и служащих в ноябре 1923г.// Статистика труда на Украине.№3.-Х.,1924.
9. Дубинская И. Бюджеты рабочей семьи на Украине в 1925-1927г.г. Данные текущего обследования.-Х.,1928.
10. Історія народного господарства України.-Т.2.-К.,1984.
11. История социалистической экономики СССР.-М.,1976.
12. Кабо Е. Бюджетный индекс (исторический очерк)// Советская статистика за полвека(1917-1967).-М.,1970.
13. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929). - Х., 1991.
14. Кондратьев Н. Хлебные цены и хлебный рынок до революции и сей час.-М.,1926.
15. Малафеев А.Н. История ценообразования в СССР.-М.,1964.
16. Народное хозяйство СССР в восстановительный период(1921-1925).-М.,1956.
17. Поляк Г. Бюджеты рабочей семьи в 1922-1927г.г.// Бюджеты рабочих и служащих в 1922-1927г.г.-вып.1.-М.,1929.
18. Рудгайзер В. Стоимость жизни и её измерение.-М.,1991.
19. Рух цін на Україні в 1924 році. Статистика України. Серія ХІІ.т.1.вип.3,-№78,-Х.,-1925.
20. Рух цін на Україні в 1925 році. Статистика України. Серія ХІІ.т.1.вип.4,-№188,-Х.,-1926.
21. Рух цін на Україні в 1926 році. Статистика України. Серія ХІІ.т.1.вип.5,-№129,-Х.,-1928.
22. Рух цін на Україні в 1926/1927 році. Статистика України. Серія ХІІ.т.1.вип.6,-№58,-Х.,-1929.
23. Рух цін на Україні в 1927/1928 році. Статистика України. Серія ХІІ.т.1.вип.7,-№179,-Х.,-1930.
24. Рух цін на Україні в 1928/1929 році. Статистика України. Серія ХІІ.т.1.вип.8,-№195,-Х.,-1930.
25. Статистический бюллетень №1(9).-Х.,1922.
26. Статистический бюллетень №22(54).-Х.,1923.
27. Статистична хроніка. Кон'юнктура народного господарства.№102.-Х.,1928.
28. Статистична хроніка. Кон'юнктура народного господарства.№132.-Х.,1929.
29. Струмилин С.Г. На плановом фронте 1920-1930.-М., 1958.
30. Филиппова Н.А. Движение цен и заработная плата в 1921г.// Материалы по статистике труда. Вып.13.-М., 1922.
31. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України(далі-ЦДАВОВУ).-Ф.340.-Оп.2.-Од.зб.3307.(Сведения о розничных ценах по губерниям УССР).
32. ЦДАВОВУ. - Ф. 337. - Оп. 1. - Т. 3. - Од. зб. 6270.

Юрій Каракай

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність проблеми. Перетворення, які спостерігаються у країнах, що розвиваються, мають певні особливості, а саме масштабність змін, які охоплюють як політичну, так і економічну систему. В науковій літературі цей процес охарактеризований як масштабний перехід від одного стабільного стану суспільства до іншого потенційно стабільного стану / 1 /.

Інноваційна реструктуризація економіки потребує створення сприятливого інноваційного клімату, удосконалення фінансово-кредитної системи, що повинно привести до активізації інноваційного процесу. Інноваційна діяльність, що може виникати

і ефективно здійснюється на основі зрівноваження інноваційного попиту й інноваційної пропозиції, у науковій літературі визначається як діалектична єдність процесів вкладення ресурсів і одержання потоку доходів у майбутньому [2].

Врівноваження інноваційного попиту і пропозиції відбувається через механізм ціноутворення. Динамічна збалансованість економіки базується на системі рівноважних цін на споживчі та інноваційні товари, завдяки якій постійно відтворюються макроекономічні пропорції в економіці, серед яких найважливіше місце належить співвідношенню: інновації - приріст ефективності. Механізм цін рівноваги виникає і діє тільки за умов вільних конкурентних ринків, у країнах з ринковою економікою він підтримується і стимулюється державою за допомогою заходів антимонопольного регулювання.

Процеси, що відбуваються на інноваційних ринках, дуже динамічні, ступінь і спрямування впливу різноманітних факторів постійно змінюються. Оскільки сегменти цього ринку в Україні перебувають на етапі становлення, то їх елементи (попит, пропозиція, ціна та конкуренція) постійно змінюються, що є проявом нестабільності стану української економіки та свідчить про високий рівень інноваційного ризику як ймовірності виникнення фінансових втрат (зниження прибутку, втрати капіталу тощо) в ситуації невизначеності умов інноваційної діяльності.

Мета статті. Метою статті є визначення та узагальнення особливостей залучення джерел до активізації інноваційної активності господарюючих суб'єктів, зокрема такого важливого джерела, як інвестиції.

Викладення матеріалу. Узагальнюючи висновки багатьох аналітиків, які вивчали діяльність підприємств країн з транзитивною економікою в аспекті пристосування до нових умов господарювання, можна виокремити такий найбільш дієвий напрям, як інноваційна стратегічна реорганізація. Стратегічна реорганізація проводиться на базі інвестування інноваційної діяльності з метою модернізації виробництва, підвищення якості продукції, за рахунок чого можливі виведення до ринку нових товарів, вихід на нові ринки.

Процеси інноваційної трансформації помітно вплинули майже на всі галузі, зокрема на харчову промисловість країн з перехідною економікою, що мало такі загальні для цих країн прояви, як: зменшення обсягів виробництва та втрата експортних ринків унаслідок падіння реальних доходів споживачів та попиту на ряд продовольчих товарів. Головним фактором, що вплинув на процес реструктуризації галузі, стала приватизація, яка прискорила надходження прямих іноземних інвестицій, що мали в цих країнах позитивний вплив на ефективність інноваційної діяльності підприємств, пов'язаний зі впровадженням нових технологій, нових методів управління та можливістю оновлення основних засобів.

Одним з проявів переходу до ринкової економіки є скорочення частки бюджетних асигнувань інвестицій і потреба збільшення частки власних коштів підприємств, спрямованих на активізацію інноваційної активності, на розвиток виробництва, приріст нематеріальних активів.

Світовий досвід показав, що зовнішні інвестиції формують лише незначну частину сукупних вкладень у інноваційний розвиток національної економіки. Вони діють лише після активізації національного капіталу, виконуючи допоміжну роль акселератора внутрішніх перетворень. Аналіз ситуації в Угорщині, Польщі та Чехії свідчить, що надходження інвестицій у ці країни є наслідком поліпшення соціально-економічної ситуації. Крім того, існує чіткий взаємозв'язок між економічним зростанням країни та темпами надходження прямих іноземних інвестицій. В економічній літературі вказується на те, що не слід розраховувати на суттєвий приплив іноземних інвестицій в умовах кризових явищ в економіці [3, 4].

Однак слід мати на увазі, що обсяг іноземних інвестицій в Україну, спрямований на інноваційну реструктуризацію, є зовсім незначним, і розраховувати на їх істотне збільшення найближчим часом немає підстав. Притоку зовнішніх інвестицій, як і внутрішніх, перешкоджає правова нестабільність, непослідовність і млявість ринкових реформ, непрозорість і неконкурентність приватизації, нерозвиненість інноваційного ринку і ринкової інфраструктури, відсутність ринку землі [5].

Використання внутрішніх резервів як основний шлях інвестування в інноваційний розвиток країни потребує глибокого вивчення. Значні прямі іноземні інвестиції не є гарантом швидких темпів зростання ВВП, кожна країна має власні фактори, що впливають на цей рівень. Крім того, у публікаціях робиться обгрунтований висновок, що важливо забезпечити

певний баланс між обсягами внутрішнього та зовнішнього фінансування національної економіки [6, 7]. За цих умов проблема виявлення реальних можливостей збільшення інвестиційних ресурсів, набувши актуальності, привернула увагу багатьох дослідників.

У публікаціях джерела формування інвестиційних ресурсів поділяються на три основні групи: власні, позичкові та залучені; або ж внутрішні та зовнішні (власні та залучені і позичкові, або вітчизняні та іноземні). Слід зауважити, що у проаналізованих роботах різняться лише формулювання назв джерел інвестицій.

Узагальнюючи, до власних джерел інвестування інноваційного підприємства можна віднести:

- частку чистого прибутку, що спрямовується на інвестування;
- страхову суму відшкодування збитків при втраті майна;
- довгострокові фінансові вкладення, строк погашення яких закінчується у поточному періоді;

- кошти від продажу частки основних засобів, що реінвестуються;
- частка зайвих оборотних активів, що іммобілізується в інвестиції.

До позичкових відносяться:

- довгострокове та короткострокове кредитування;
- цільовий державний кредит;
- податковий інвестиційний кредит;

До залучених відносяться:

- емісія інвестиційних сертифікатів (інвестиційних фондів і компаній);
- внесок сторонніх вітчизняних та іноземних інвесторів у статутний фонд;
- безкоштовне цільове інвестування, що надається державними органами та комерційними структурами.

Кожне із зазначених джерел фінансування інноваційної діяльності має особливості, що зумовлюють його привабливість (або ж непривабливість) для підприємства, найчастіше суперечливі з різних точок зору на інноваційну стратегію і загальну стратегію розвитку підприємства. Отже, необхідно розглядати їх з погляду таких характеристик:

- реальність використання джерела (його доступність);
- потенційна ємність джерела;
- економічна ефективність використання;
- рівень ризику користування джерелом (з погляду вимог повернення використовуваних коштів або можливої втрати контролю над підприємством).

Другим за значенням джерелом власних коштів є прибуток, що залишається в розпорядженні компанії (фірми) після сплати податків та інших обов'язкових платежів. Частина цього прибутку, що спрямовується на інноваційний розвиток, може бути використана на будь-які цілі. Політика розподілу чистого прибутку компанії ґрунтується на обраній нею загальній стратегії економічного розвитку.

Хоча прибуток підприємств є важливим джерелом інновацій, проте сьогодні прибуток як вказане джерело в Україні практично не використовується. Він є джерелом самофінансування інвестицій лише на окремих, високорентабельних підприємствах. За нинішніх умов неефективної податкової системи, масової збитковості виробництва і масових неплатежів прибуток як джерело інноваційного інвестування є набагато менш значущим порівняно з державним інвестуванням. Із зростанням виробництва і підвищенням його рентабельності за рахунок зниження питомих витрат, двигуном чого є ринкова конкуренція та інноваційний прогрес, роль прибутку як інвестиційного джерела, безумовно, зростатиме.

Серед позичкових джерел фінансування інвестицій головну роль зазвичай відіграють довгострокові та короткострокові кредити банків, причому короткострокові кредити здебільшого застосовуються для поповнення дефіциту оборотних коштів. Серед залучених джерел фінансування інновацій у першу чергу слід розглядати можливість залучення акціонерного капіталу. Це джерело може бути використане компаніями і їх самостійними структурами (дочірніми фірмами), утворюваними у формі акціонерних товариств.

Для підприємств інших організаційно-правових форм (крім акціонерних товариств) основною формою додаткового залучення капіталу є розширення статутного фонду за рахунок додаткових внесків (паїв) вітчизняних та іноземних інвесторів. Структурній перебудові та інноваційному оновленню економіки України мають сприяти:

- політика помірних податків;

- вважена політика доходів і платоспроможного попиту громадян;
- розміщення кредитних ресурсів лише на конкурсних засадах;
- становлення фондового ринку та використання заставного права.

Одними з головних причин зниження інноваційної активності є репресивний характер чинної податкової системи, а також надмірне вилучення за її каналами прибутку та інших ресурсів простого та розширеного відтворення.

Формування стратегії інвестування інноваційного виробництва повинно здійснюватися шляхом пошуку та оцінки альтернативних варіантів стратегічних інноваційних рішень відповідно до ресурсів підприємства та завдань його розвитку. Стратегічними є рішення, які стосуються зовнішніх проблем підприємства та впливають на його відносини із зовнішнім середовищем: вибір сфери діяльності, пошук нових напрямів розвитку, визначення підходів до зміцнення ринкової позиції підприємства. Сутність вибору стратегії полягає у визначенні стратегічних цілей інноваційної діяльності та найефективніших шляхів їх досягнення.

Теоретичною основою стратегії інвестування інноваційного виробництва є теорія відтворення, у тому числі теорія відтворення капіталу, та інноваційна теорія економічного розвитку, поєднання інвестицій та інновацій. Застосування теорії інвестування капіталу як практичного методу прийняття стратегічних інвестиційних рішень потребує її розширення в аспекті аналізу зовнішнього середовища підприємства та пошуку нових напрямів інвестування за умов невизначеності.

Виходячи з економічної суті інновацій, можна викласти альтернативи для цілей стратегії інвестування інноваційного виробництва та шляхів їх реалізації таким чином:

- підвищення ефективності виробництва. Цієї мети можна досягти шляхом здійснення інвестицій для заміни чи модернізації наявної матеріально-технічної бази;
- розширення виробництва. Ця мета досягається шляхом здійснення інвестицій у збільшення обсягу інноваційної продукції;
- створення нового виробництва або впровадження нових технологій у виробництво.

Ця мета досягається шляхом здійснення інвестицій в утворення нових підприємств, реконструкцію існуючих при спрямованості на випуск нової продукції та проникнення на нові ринки.

Ефективність виробничих інвестицій значною мірою залежить від вибору стратегічних напрямів інноваційної діяльності. Під стратегічним напрямом слід розуміти галузь як групу підприємств, продукція яких має настільки подібні властивості, що конкуренція ведеться за одних й тих же покупців. Помилково розподіляти галузі на привабливі та непривабливі в абсолютному розумінні. Привабливість галузі відносна, а не абсолютна і має бути оцінена з позиції конкретного підприємства.

Згідно з поширеною в теорії галузевих ринкових структур парадигмою "структура-поведінка-результативність", інноваційні стратегії виробників є одним з аспектів їх поведінки, ці стратегії утворюються рішеннями, прийнятими у процесі стратегічного планування шляхом зіставлення наявних ресурсів та перспективних можливостей з метою ліквідації стратегічного розриву між потенційною та бажаною конкурентними позиціями підприємств, що можуть утворитися у разі продовження дії існуючої стратегії розвитку. Ця модель може бути використана для дослідження інноваційної діяльності підприємств будь-якої промисловості в аспекті прийняття стратегічних інноваційних рішень у перехідній економіці.

Сукупність політичних, економічних, соціальних та юридичних умов, що максимально сприяють інноваційному процесу, формують інноваційно-інвестиційний клімат країни, який характеризується її інноваційно-інвестиційним потенціалом та ризиком. Об'єктивні умови інвестування можуть характеризуватися такими показниками, як: темпи економічного зростання, норма прибутку, співвідношення споживання і заощаджень, ставка позичкового процента, рівень і динаміка інфляції, споживчий попит населення, а також наявністю і співвідношенням факторів виробництва, його інфраструктури тощо. Рівень невизначеності прогнозу щодо одержання прибутку від інвестицій характеризує інвестиційний ризик країни.

У країнах з економічним спадом єдиною постійною проблемою є занадто малі заощадження - поточне споживання конкурує з інвестиціями за обмежені ресурси. Результатом є замалі інвестиції в інноваційний капітал, причому економіці, щоб розвиватися, потрібні інвестиції, вкладені не лише у інноваційне виробництво, а і в

інфраструктуру, яка забезпечує умови відтворення. За кризових умов країни стикаються з великими перешкодами в поєднанні чотирьох елементів прогресу: низькі доходи призводять до низьких заощаджень, низькі заощадження стримують нагромадження капіталу, недостатній капітал перешкоджає впровадженню техніки та швидкому зростанню продуктивності; низька продуктивність спричиняє низькі доходи.

Передумовою досягнення та утримання високих темпів економічного зростання у країнах з перехідною економікою є досягнення високої норми внутрішніх заощаджень та інноваційно-інвестиційної перебудови. Структурна перебудова економіки потребує створення сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату, становлення фондового ринку, удосконалення фінансово-кредитної системи, що повинно привести до активізації інноваційного процесу.

Узагальнюючи висновки багатьох аналітиків, які вивчали особливості інвестування підприємств країн з перехідною економікою в аспекті пристосування до нових умов господарювання, можна виокремити такі напрями, як захисна та стратегічна інноваційна реорганізація. При проведенні захисної інноваційної реорганізації підприємства покладаються на можливості отримання субсидій, відкладання податкових платежів, виплат постачальникам, робітникам. Стратегічна інноваційна реорганізація проводиться на базі інвестування інноваційної діяльності з метою модернізації виробництва, підвищення якості продукції, за рахунок чого можливі виведення до ринку нових товарів, вихід на нові ринки.

Одним з проявів переходу до ринкової економіки інноваційного типу є скорочення частки бюджетних асигнувань інвестицій і потреба збільшення частки власних джерел (прибутку та амортизації) у фінансуванні інвестиційних програм підприємств. Однією з найперспективніших форм залучення ресурсів є інвестиційний лізинг. Передумовами його широкого застосування є, з одного боку, дефіцит інвестиційних ресурсів, а з іншого - значна кількість виробничих об'єктів та устаткування, які не використовуються внаслідок економічного спаду, приплив іноземних інвестицій в умовах кризових явищ в економіці.

Форми і методи регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності ми вважаємо за доцільне представити такими:

- державні інноваційно-інвестиційні програми (інвестування державою коштів у галузі промисловості, науки, освіти і т.д.);
- пряме управління державними інвестиціями;
- введення системи податків із диференціюванням податкових ставок і пільг для інноваційних підприємств. Для притягнення в економіку країни приватних та іноземних інвестицій необхідно введення для них пільгових ставок податків і мит;
- надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позичок на розвиток інноваційних підприємств. Такі кошти повинні надаватися не тільки державним підприємствам, але і приватним виробникам товарів і послуг, а також сфері освіти, малому і середньому бізнесу. Таким чином, можна залучити приватний капітал в економіку держави, створити здорову конкуренцію на ринку товарів і послуг і тим самим підвищити їхню якість;
- проведення фінансової і кредитної політики, політики ціноутворення (у тому числі випуск в обіг цінних паперів);
- контроль за дотриманням державних норм і стандартів, а також за дотриманням правил обов'язкової сертифікації;
- антимонопольні заходи, приватизація об'єктів державної власності, у тому числі об'єктів незавершеного будівництва;
- експертиза інноваційно-інвестиційних проектів.

На наш погляд, держава повинна приймати активнішу участь у формуванні інноваційно-інвестиційної політики в країні. Для цього державні органи повинні використовувати як методи прямої участі держави в інвестуванні інноваційної економіки, так і методи непрямого впливу на цей процес шляхом заохочення підприємств (податкові пільги, пріоритети в одержанні державних замовлень і ін.). Держава може сприяти оздоровленню інноваційно-інвестиційного клімату головним чином шляхом розвитку й удосконалювання інфраструктури. У першу чергу необхідно домогтися прогресу у сфері комунікаційних технологій і транспортних систем.

Основною формою програмного управління в даний час виступають цільові комплексні програми (ЦКП). Порядок і методи їх розробки базуються на принципах програмно-цільового планування, важливішими з яких є:

- цілеспрямовані розроблювальні заходи;
- системний підхід у розробці і реалізації програм, тобто урахування у взаємному зв'язку всього набору чинників, що впливають на розвиток об'єкта програмування: організаційних, технологічних, правових, адміністративних, політичних;
- комплексність, тобто взаємне ув'язування окремих елементів програми: цільових настанов, набору заходів і ресурсів, необхідних для реалізації програми, кінцевих результатів;
- ресурсна забезпеченість, тобто наявність необхідних ресурсів для реалізації програмних заходів.

Для цілей підтримки високої інноваційно-інвестиційної активності в країні держава повинна регулярно розробляти загальнонаціональну інноваційно-інвестиційну програму. Ця програма являє собою важливий інструмент прямого впливу держави на інноваційно-інвестиційний процес. Зміст державної інноваційно-інвестиційної програми зазвичай пов'язується з показниками бюджету розвитку.

Кошти бюджету розвитку повинні направлятися в першу чергу на інноваційну діяльність, що надаються по конкурсу для спільного фінансування замінюючих інноваційно-інвестиційних проектів.

Формування бюджету розвитку само по собі ще не вирішує проблему активізації інноваційної діяльності в країні. Необхідно розробити і здійснити механізм його реалізації, що дозволяв би виконувати видаткові статті бюджету поза залежністю від поточного виконання Державного бюджету. Інакше надії на прискорення економічного росту країни на інноваційних засадах будуть ілюзорні. Для забезпечення цього в бюджетному законодавстві необхідно закріпити за бюджетом розвитку відповідні джерела.

Висновки. Реалізація окреслених заходів, на нашу думку, може бути досить ефективною. Це особливо важливо, тому що сьогодні в Україні окремі виробники приречені виживати поодинокі і створювати свої моделі економічної, у тому числі й інноваційної, політики. Але для її реалізації органи влади повинні одержувати економічні інструменти впливу на підприємства, щоб не виникало прагнення до відродження адміністративних систем управління під благим приводом порятунку населення від зубожіння.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств. Як ми вже відзначали, підприємства на сьогодні несуть основне інноваційно-інвестиційне навантаження - частка коштів підприємств, що реалізуються за рахунок прибутку, позикових коштів, випуску акцій, облігацій, становить 2/3 загального обсягу інвестицій. Значна частина прибутку підприємств "знищується" податками та інфляцією.

Загальним напрямком стимулювання інноваційної діяльності підприємств є зближення прибутковості коштів, вкладених у виробництво, із прибутковістю від їхнього використання в інших сферах. Податковий прес повинен бути ослаблений. Мова йде не тільки про звільнення від податків коштів, що спрямовуються на інновації пільгових інноваційних кредитів і податкових канікул, але й у загальному зниженні частки прибутку, що надходить на сплату податків за умови використання цих коштів на інноваційні цілі.

На нашу думку, комплекс окреслених заходів може суттєво поживавити інноваційно-інвестиційну діяльність вітчизняних підприємств.

Джерела та література:

1. Бальцерович Д. Социализм, капитализм, трансформация: очерки на рубеже эпох. Пер. с польск.-М.: Наука, 1999. - 352 с.
2. Черванев Д., Нейкова Л. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України.-К.: Знання, 1999.- 514 с.
3. Ткач Т. Роль іноземних інвестицій в економіці України // Економіка України. - 1999. - № 9.- С. 28-31;
4. Колосов О. Напрямки трансформації інвестиційної політики України в контексті сучасних тенденцій іноземного інвестування // Фінанси України.- 1999. -№ 9. - С. 75-81;
5. Геєць В. Економічна ситуація в Україні і тенденції розвитку в середньостроковому та короткостроковому відношеннях // Welcome. - 1999. - № 6-7. - С. 17-22
6. Панасюк Б. Інвестування за рахунок внутрішніх резервів// Економіка України.-1997. - № 3. - С. 4-17
7. Мар'єнко А., Принц Г.В. та ін. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України // Фінанси України. - 1999. - № 7. - С. 34-44

ЗМІСТ І ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ПРИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

Суспільне виробництво перебуває у постійному русі, але він відбувається не просто по замкненому колу, а по висхідній лінії, хоча і не завжди рівномірно. Діалектика пізнання змісту рушійних сил економічного зростання починається з розгляду відтворення суспільного виробництва як безперервного процесу виробництва. Розвиток виробництва, підвищення його ефективності досягаються зусиллями людей, їх працею та соціально-економічною активністю. Але що спонукає людей до вчинків та дій? Відповідь на дане запитання є надзвичайно важливою для розуміння умов економічного розвитку. Рушійними силами економічного прогресу, як і кожного іншого динамічного піднесення, є суперечності. Тобто економічний розвиток носить діалектичний характер, тому відсутність внутрішніх суперечностей рівнозначна призупиненню руху (розвитку). Співіснування двох взаємно суперечливих сторін, їх боротьба становлять сутність діалектичного розвитку. Відтворюваність тотожності сторін протиріччя робить будь-яку систему саморушійним організмом. Це загальне правило, зрозуміло, цілком стосується й економічного життя.

Узагальненою основою і рушійною силою розвитку виробництва є його суперечлива взаємодія зі споживанням. З одного боку, економічні потреби породжують ідеальний образ продукту і в такому смислі стимулюють його створення. Але, з іншого боку, вони самі породжуються виробництвом. У реальному житті це протиріччя - лише найзагальніша основа розвитку виробництва незалежно від його суспільної форми, що значною мірою знаходить свій вияв у відповідному типі економічних систем: традиційна, капіталістична (ринкова), командна (адміністративно-командна), змішана, перехідна (від адміністративно-командної до ринкової). З точки зору економіки та сучасної західної навчальної літератури дана суперечність (ресурси - потреби) трактується як аксіома щодо невідповідності безмежних економічних потреб обмеженим виробничим ресурсам.[1].

У сфері економічних відносин потреби набувають форми економічних інтересів і стимулів. Економічні інтереси - це спонукальні мотиви господарської діяльності людей (як господарюючих суб'єктів), які зумовлені їх місцем у системі відносин власності та наявній системі потреб. В останніх концентрується сутність інтересів: інтерес - це форма прояву потреб. Тому інтереси виступають потужним "двигуном" економічного розвитку, образно кажучи, формують ту "пружину", яка "каталізує" і приводить у рух весь економічний механізм.

З точки зору політекономічного розуміння змісту цих аспектів, важливо підкреслити, що економічні інтереси у різних соціальних класів (страт), прошарків та ін. далеко не однакові, а в ринковій (капіталістичній) економіці часто діаметрально протилежні. Дослідники методологічних проблем політичної економії при трактуванні економічних інтересів (як й інших економічних категорій) необхідно мати на увазі, що вони походять не просто з біологічної сутності природи людини, а визначаються її положенням як відповідного соціально-економічного суб'єкта в економічному устрої суспільного життя, що врешті детермінується формами власності. При всій різноманітності (як і схожості) індивідуальних уподобань, запитів та цілей у дрібного виробника - одні інтереси, у найманого працівника - інші, у підприємця-капіталіста - треті.

Варто враховувати, що людина одночасно виступає як індивід і як представник того чи іншого соціального класу (страги), групи, прошарку тощо. Відповідно до цього вона є і носієм різноманітних інтересів. Політико-економічний аналіз змісту рушійних сил економічного зростання (прогресу) передбачає врахування не лише дії базисних економічних категорій, але й функціонування позаекономічних організаційних структур та відносин - державних, політичних, ідеологічних та інших відносин і відповідних їм інституцій: політичних партій (рухів), релігійних концесій і т. ін.

Трансформаційна криза, яка почалася в 1989-1990 рр., ще не завершилась, хоча в останні роки обсяги суспільного продукту зростають. За своїм технічним рівнем вітчизняне виробництво відстає від країн Євросоюзу на 20-30 років. Це означає, що потрібно не тільки нарощувати обсяги виробництва суспільного продукту, але й переводити суспільне виробництво на інтенсивні методи та технології. Інтенсифікація - історична тенденція у русі суспільного виробництва, вона означає, що на одному і тому ж просторі суспільного виробництва за той же проміжок часу виробляється більше продукту з меншими затратами, отож сукупні витрати суспільства знижуються. В передових країнах світу інтенсифікація глибоко проникає в усі сфери виробництва, скорочує час виробництва, час обігу і відтворення в цілому. Всебічна інтенсифікація - генеральна тенденція в розвитку капіталістичного виробництва в США, Японії, країнах ЄС. Про перехід капіталізму на інтенсивні рейки писав ще К.Маркс: "Це тенденція заміщення екстенсивної праці підвищенням ступеню її інтенсивності... є певною умовою суспільного прогресу. Таким шляхом створюється вільний час також і для робітників, і інтенсивність в одному певному виді праці зовсім не позбавляє можливості для діяльності в іншому напрямку; навпаки, така діяльність може стати відпочинком, може діяти як відпочинок. Звідси надзвичайно благотворний вплив, котрий... названий процес [скорочення роботодня] вплинув на покращення фізичного, морального та інтелектуального становища робітничого класу в Англії" [2].

Слід сказати, що радянські економісти у 70-80-х роках ХХ ст. досить плідно розробляли теорію інтенсивного розвитку суспільного виробництва в умовах соціалізму. Проте соціалістична формація радянського зразка виявилася непридатним середовищем для інтенсивного типу розвитку виробництва. Теоретичні проблеми інтенсифікації відтворення досить ґрунтовно розробляли Г.Сорокін, Л.Абалкін, В.Черковець, А.Чухно, І.Лушик, Т.Хагагуров, С.Мочерний, К.Кривенко та ін.

І. Лушик писав, що "у справі інтенсифікації виробництва вирішальну роль відіграють два взаємопов'язані фактори - науково-технічний прогрес і усунування виробництва. Переорієнтація ... економіки на переважно інтенсивні методи господарювання відбувається в умовах науково-технічної революції, під впливом якої в структурі продуктивних сил і виробничих відносин відбуваються значні зміни. Від науково-технічного прогресу,- зазначає автор, - залежить сам тип розширеного відтворення [3].

Г.Сорокін дослідив закономірності інтенсифікації. Він довів, що інтенсифікація розвивається під впливом системи економічних законів. Це такі закони:

- ріст технічного будівництва виробництва;
- заміна ручної праці машинами при підвищенні економічних меж застосування машин;
- інтенсифікація праці при скороченні робочого дня та збільшенні вільного часу, інтенсифікація праці сукупного працівника;
- інтенсифікація відтворення на всіх стадіях, скорочення циклу відтворення;
- інтенсифікація простого відтворення і нагромадження [4]. "Узагальнюючи, - пише він,- можна сказати, що закономірності інтенсифікації - закономірності технічного прогресу та організації праці. Ці закономірності ведуть до підвищення економічної і соціальної ефективності" (там же).

Висновки. Інтенсифікація виробництва означає, в першу чергу, зниження сукупних витрат суспільства. В розвинутих країнах вона проникає в усі галузі виробництва. За своїм технічним рівнем Україна відстає від передових країн світу. Тільки на основі науково-технічного прогресу відбувається перехід економіки на інтенсивні методи господарювання і здійснюється розвиток суспільного виробництва.

Джерела та література:

1. Самуельсон И.Экономика. Вводный курс: Пер. С англ. - М.: Прогресс, 1964.-с.35-36 .
2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., Т.47, с.399-400 .
3. Лушик І.О. Вступ / Інтенсифікація соціалістичного виробництва.-Львів: Вид-во при ЛДУ видавн. об'єднання "Вища шк.", 1983.-с.7
4. Г.М.Сорокин. Очерки политической экономии социализма.-М.: Наука, 1984.-с.225.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В ПОЛІСЬКОМУ РЕГІОНІ

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що сьогодні для всіх регіонів України насущною проблемою є розробка нових підходів до збереження природного середовища. Важливо розглянути такий підхід на базі комплексного вирішення завдань у складних соціальних, економічних та екологічних системах. Одна з провідних ролей у розв'язанні цих проблем належить туризму.

По-перше, туризм - одна з основних галузей світового господарства, що інтенсивно і динамічно розвивається. Він становить значну частину світового валового національного продукту, притягає близько 7% світових інвестицій, створює велику кількість нових робочих місць і є важливою статтею податкових надходжень. Включення України у цей процес дозволить гармонізувати її економіку зі світовою і забезпечити рівномірніший розподіл доходів по областях. Крім того, туризм впливає не лише на ключові сектори економіки сучасної держави, але й практично на всі сторони життя цивілізованого суспільства, і є одним із ефективних засобів структурної перебудови економіки та зміни пріоритетів суспільного розвитку.

І, нарешті, однією з вагомих функцій туризму є соціальна. Тобто на сучасному етапі свого розвитку туризм спрямований головним чином на вирішення певних соціальних завдань. На тверде переконання М.Б.Біржакова, насамперед ідеться "про надання нематеріальних благ споживачеві у вигляді широкого спектра послуг; формування загальноосвітнього, культурного й соціального рівня життя населення; розширення міжнародних, міждержавних, міжетнічних, міжособових відносин; забезпечення відпочинку, відновлення життєвих сил, здоров'я споживачів; узгодження інтересів окремих груп населення з довготривалими інтересами суспільства, у тому числі збереження сприятливого екологічного, соціального, культурного середовища" [1, с.188].

Проблема визначення напрямів розвитку туризму саме у Поліському регіоні наразі мало досліджена. Окремі аспекти теми розглянуті в роботах П.В.Гудзь, В.К.Євдокименка, І.В.Смаль та ін.. Так, П. В. Гудзь акцентує увагу на економічних проблемах розвитку курортно-рекреаційних територій, В.П.Євдокименко описує методологію формування та механізм реалізації регіональної політики розвитку туризму.

Наукова новизна досліджуваної проблеми полягає в тому, що на основі вивчення світових тенденцій розвитку структур, від яких залежить розвиток туризму, зроблена спроба спрогнозувати можливі сценарії розвитку туризму в Поліському регіоні України. Перераховані шляхи і методи дії державних структур на туристичну галузь з метою забезпечення її стійкого розвитку. За допомогою аналізу чинників, що впливають на розвиток туристичної галузі у зазначеному регіоні, можна з'ясувати, що заважає розвиватися туризму на Поліссі, й окреслити коло завдань, вирішивши котрі, можна досягти тут позитивного результату.

Розвиток туристичної сфери України впродовж останніх років характеризується позитивною динамікою: зростають обсяги в'їзного (іноземного) та внутрішнього туризму, підвищується ефективність господарської діяльності підприємств та продуктивність праці. Однак у 2005-2006 роках темпи зростання дещо уповільнились. У багатьох випадках це пояснюється відсутністю інфраструктури та низьким рівнем інвестиційної діяльності у галузі туризму. Надалі поступальність та інтенсивність розвитку буде залежати від комплексної і планомірної реалізації стратегії підтримки позитивного іміджу України, створення конкурентоспроможного українського турпродукту, його розгорнутої реклами на внутрішньому та зовнішньому ринках, впровадження інновацій, залучення інвестицій, комплексного підходу до розвитку туризму та курортів на регіональному рівні.

У 2006 р. Україну відвідали 18,9 млн. іноземних туристів, що на 7% більше, ніж 2005 р.. За кордон за цей же проміжок часу виїхало 16,9 млн. українців. Як результат, темпи зростання обсягів в'їзного туризму (107%) перевищили темпи зростання виїзного туризму

(103%). При цьому обсяг внутрішнього туризму у 2006 р. залишається сталим - 8,2 млн. внутрішніх туристів (збільшення на 2%).

На сьогодні туристична та курортна сфери охоплюють понад 8,7 тис. підприємств: 4,3 тис. ліцензованих турагентів і туроператорів; 1,2 тис. готелів та інших місць для нетривалого проживання; 3,2 тис. санаторно-курортних закладів. За даними ліцензійного реєстру суб'єктів туристичної діяльності, станом на 01.01.07 ліцензії на туроператорську та турагентську діяльність отримали 4320 суб'єктів господарювання, з яких 4208 є діючими. Структура в'їзного турпотoku виглядає так: на долю росіян, що відпочивали в українських санаторіях, припадає 68%, громадян Молдови - 12%, Білорусі - 11%. Четверта позиція - за ФРН [2, с.4].

Зважаючи на місце і роль туризму в світовій економіці, Кабінет Міністрів України 29 квітня 2002 р. затвердив Державну програму розвитку туризму на 2002-2010 рр., у якій визначено пріоритети розвитку виїзного і внутрішнього туризму. На основі загальнодержавної розроблені й виконуються регіональні програми та програми окремих туристичних центрів. Розвиток туризму в них узгоджено з такими секторами економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку і туристичного призначення. Туризм розглядається як один з найперспективніших напрямів структурної перебудови економіки [3, с.20].

Аби визначити, як саме туристична галузь має розвиватися у Поліському регіоні України, щоб вона приносила відчутну користь економіці, слід з'ясувати, що ж таке українське Полісся. Йдеться не про конкретну область нашої країни, а про особливу історико-етнографічну зону, фактично - частину колишньої прабатьківщини слов'янських народів, котра до сьогодні зберегла найдавніші релікти праслов'янської та давньої української культур, що є постійними об'єктами вивчення дослідників-археологів, істориків, фольклористів, етнографів.

На сьогодні українське Полісся за чинним адміністративно-територіальним поділом охоплює північну Київщину, Чернігівщину, Житомирщину (окрім південних районів), північні райони Сумської області, Рівненщину та Волинську область (окрім крайнього півдня останніх двох областей). Головний чинник, від якого значною мірою залежать туристичні можливості Поліського регіону (як і будь-якого іншого), - це його природно-рекреаційні та кліматичні умови. Саме клімат (а тут він помірно-континентальний, зазвичай із теплим вологим літом і м'якою хмарною зимою) та ландшафт Полісся визначають не тільки основні напрями господарської діяльності регіону, а й специфіку розвитку його туристичної сфери. Українське Полісся - це плоска рівнина з незначними височинами, що перетинається багатьма річками з басейну Дніпра (це Прип'ять, Десна, Горинь, Стир, Тетерів, Уж, Остер, Березина, Уборть, Піна та ін.).

Та Полісся не було б Поліссям, якби не мало стільки чудових озер. Скажімо, якщо взяти Волинь, то саме місцеві озера роблять цей край дуже привабливим для туристів. Другою характерною ознакою поліського ландшафту є мішані ліси, що займають понад 2,5 млн. га. Надзвичайно багатий та різноманітний також рослинний і тваринний світ. Усе це природне розмаїття не може не використовуватись туристичною галуззю. Проте одних тільки природних ресурсів замало для того, аби Полісся стало привабливим у туристичному плані не лише для українців, але й для зовнішнього туриста. Важлива цілісна державна політика, куди органічно входить і розвиток туризму в зазначених вище областях.

Основними негативними чинниками, що позначаються на розвитку туризму на Поліссі, на думку більшості експертів, є, насамперед, відсутність цілісної системи державного управління туризмом і курортами у Поліському краї з боку місцевих адміністрацій, а також повільність темпів зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази місцевого туризму. Не кращим чином на розвитку галузі позначаються і невідповідність переважної більшості туристичних об'єктів міжнародним стандартам та недостатність державної підтримки і комплексного підходу до рекламування національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринку туристичних послуг. Заважає нормальній роботі галузі й відсутність ефективних маркетингових інструментів просування регіонального турпродукту на міжнародному ринку (іноземці не мають змоги дізнатися про існування туризму у Поліському краї) та брак відповідної сервісної інфраструктури для розвитку туристичної діяльності у сільській місцевості Полісся, а також незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної

інфраструктури вздовж автомобільних доріг та міжнародних транспортних коридорів.

Щоб цей регіон отримав реальну можливість розвивати туристичну галузь, необхідно здійснити комплекс заходів, що дозволять усунути перераховані вище негативні тенденції. Першим кроком тут могло б стати створення стратегії розвитку туристичної галузі Полісся, яка повинна ґрунтуватися на комплексі умов, сприятливих для залучення інвестицій, та запровадження реальних механізмів стимулювання будівництва і реконструкції об'єктів туристичної й курортно-рекреаційної інфраструктури. Окрім того, не менш важливими є також організація належних умов для розвитку іноземного та внутрішнього туризму (зокрема, через підвищення якості туристичних послуг, розвиток окремих туристичних центрів, стимулювання певних видів туризму), сприяння розвитку готельного бізнесу, забезпечення гармонізації національних стандартів, а також підвищення якості туристичних послуг. Наступними кроками мусить стати створення загальнонаціонального реєстру туристичних ресурсів України, де окремою сторінкою будуть виділені туристичні ресурси Полісся, та забезпечення їх раціонального використання й охорони; ретельні дослідження туристичного ринку, що дозволить підготувати інформацію про Україну і її туристичні можливості та поширити її на міжнародному туристичному ринку й усередині держави. Тобто йдеться про туристичний імідж як країни в цілому, так і Поліського краю зокрема.

Окрім того, рекреаційне планування матеріальної бази має стати частиною загального плану облаштування території. Перед початком будівництва нового туристичного комплексу слід ретельно і повно вивчити його вплив на економіку і природу регіону. Це повинно стати частиною соціальної політики місцевих органів влади. Важлива умова реалізації такого проекту - отримання санітарного дозволу на утилізацію відходів і т.д. Адже його негативний вплив на оточуюче середовище - серйозна причина для відхилення проекту місцевою адміністрацією. Повітря, ґрунтові й наземні води, пляжі й ліси Полісся повинні залишатися чистими і захищеними. Розумне використання місцевих ландшафтів і пам'яток архітектури з туристичною метою, на думку В.А.Квартальнова, слід заохочувати [4,с.277]. Тож будь-який туристичний проект повинен плануватися так, щоб зберігати і навіть, якщо це можливо, покращувати стан навколишнього середовища.

Одним з видів туризму, який у регіональному туристичному бізнесі Полісся потенційно може зіграти ключову роль, є сільський, тобто відпочинок у сільській місцевості. Уже зараз у загальній структурі туристичного бізнесу цей вид як досить прибутковий, посідає чільне місце на світовому ринку, маючи чималі обсяги. Зрозуміло, що сільський туризм не може змагатися з морськими курортами чи популярними туристичними центрами на кшталт Парижа, проте він устиг зайняти власну нішу на ринку туристичних послуг. Так чи інакше сільський туризм створює робочі місця в сільській місцевості, сприяє використанню місцевих ресурсів, розширює можливості відпочинку для малозабезпеченого контингенту.

В Україні ця ніша внаслідок законодавчих прогалин і фактичної байдужості держави освоєна досить слабо і поки що переважно тримається на ентузіазмі окремих людей та Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Є два основні види організації такого відпочинку городян свого регіону і жителів інших місцевостей або іноземних туристів: шляхом здачі у найм невеликих будиночків або квартир чи кімнат у невеликих сільських готелях або котеджах, влаштованих у мальовничих місцевостях; організації проживання відпочиваючих на фермі в сільському будинку безпосередньо в сім'ї. Це дозволяє туристам ближче познайомитися з сільським побутом, пізнати звичаї, взяти посильну участь у господарських роботах, харчуватися за одним столом з господарями й т.ін. Хоча така практика може створювати певні незручності й клопоти господарям, та це притягує у дім необхідні додаткові гроші й певним чином урізноманітнює рутину фермерського буття. Для гостей спеціально виділяються одна або декілька кімнат, вони належно прибираються, надається постільна білизна і необхідні речі, нерідко навіть одяг і взуття.

Постійно зростає зацікавлення людей визначними культурними, історичними та природними пам'ятками, якими багате Полісся. А сучасне транспортне сполучення може зробити цей регіон доступним не лише для українців, а й для іноземців. Та перелік пропонує для відвідин визначних пам'яток повинен розширюватися, до нього мають увійти усі культові споруди, замки й інші об'єкти, здатні зацікавити мандрівників з усього світу.

Значний вплив на зростання ринку туризму зроблять і нові технології в електроніці, супутниковому зв'язку і космічному машинобудуванні. Стане можливим проведення конференцій без присутності її учасників у обумовленому місці. А нові технології проведення конференцій, організацією яких займатимуться професіонали, сприятимуть зростанню так званого конгресного туризму. Очікується також зростання популярності освітніх турів, міжнародних студентських обмінів, у тому числі з метою вивчення іноземних мов, навчальних програм для дорослих. Спортивні заходи, у тому числі світового і європейського рівня, сприяють підвищенню інтересу до подорожі.

Однією з найважливіших умов залучення туристів у регіон є підвищення комфортності готелів і якості обслуговування. Бажано в кожному номері встановлювати відеотелефон і комп'ютер, підключений до глобальної мережі, для відправки будь-якої інформації. Слід пам'ятати, що більшість організаторів конгресного туризму надають великого значення екології. Також зростає популярність готелів-музеїв, тобто старих приватних готелів, що одночасно і світовим стандартам відповідають, і зберігають неповторну чарівність давнини. Окрім домашньої обстановки і помірних цін, вони дарують туристам і неповторну кухню. Меню ресторанів, барів, кафе теж повинне бути різноманітним і, враховуючи зростаючу популярність екзотичної кухні, мати власні родзинки.

Основні напрями розвитку туризму на перспективу визначатимуться чинниками соціального, економічного, політичного та екологічного характеру. Великий вплив на розвиток регіонального туризму Полісся виявлятиметься кон'юнктурою світового туристичного ринку. Ці дві групи чинників включають екзогенні і структурні змінні. До екзогенних змінних можна віднести соціальні, політичні, екологічні, демографічні чинники, а також ступінь науково-технічного прогресу, торгівлі, транспорту, зв'язку й ін. До структурних - чинники, що визначають структуру туристичного ринку: попит на послуги, їх пропозицію, розподіл самих ринків. Ці чинники мають різну динаміку зміни в часі й просторі і різний рівень впливу на розвиток туризму [5, с.275].

Основні напрями розвитку туризму в Україні на найближчу перспективу визначені у Законі України "Про туризм" [6]. Пріоритет розвитку вітчизняної туристичної індустрії буде за наступними видами туризму: внутрішнім, в'їзним, соціальним, самодіяльним. Враховуючи також світові тенденції, можна прогнозувати такі напрями розвитку регіонального туризму на Поліссі. Насамперед структура виїзду-в'їзду (наразі переважає виїзд) поступово змінюватиметься на користь в'їзду. Причому подальше збільшення доли в'їзного туристського потоку відбуватиметься за рахунок країн далекого зарубіжжя. Спостерігатиметься поступова переорієнтація виїзного туристського потоку в традиційні для українських громадян області: Рівненську, Київську, Чернігівську, Житомирську. Одночасно продовжуватиме розвиватися прикордонний туризм, підвищуватиметься питома вага внутрішнього туризму за рахунок збільшення молодіжних поїздок та рухливості літніх людей і осіб з середнім рівнем доходу, а дитячо-юнацький туризм розвиватиметься у межах самодіяльного, спортивного, похідного й пізнавального. Паралельно відроджуватимуться традиції туризму вихідного дня (так звані сімейні уїк-енди), що спостерігається уже зараз, зростатиме кількість екскурсій у програмах пізнавального внутрішнього туризму, збільшуватиметься популярність екологічного туризму і подорожей малими містами України.

Зважаючи на те, що нові технології у всіх галузях діяльності людини забезпечать стрімкий ривок у розвитку міжнародного ринку туризму, можна зробити ряд важливих висновків щодо потенціалу зростання туристичного ринку не лише в Україні в цілому, але й на Поліссі, що займає досить значну частину території нашої країни зокрема. Політична, соціальна і фінансова інтеграція у світі сприятиме розвитку і вдосконаленню торгівлі, готельної і транспортної інфраструктури та інших ресурсів туристичного ринку, дбайливому використуванню навколишнього середовища в цілях туризму, гарантуватиме безпеку туристів як в індустріально розвинутих, так і в країнах, що розвиваються. Це дозволяє стверджувати, що світовий туризм має величезний потенціал, котрий, за умови розумного його використання, дозволить отримувати значні прибутки. І вітчизняний як частина загального потоку, складовою частиною котрого є туризм у Поліському регіоні, - за умови приєднання до європейської спільноти, - теж не залишиться осторонь цього процесу.

Джерела та література:

1. Биржаков М.Б. Введение в туризм: Учебник. - СПб.: "Издательский дом Герда", 2006. - 512 с.
  2. Збірник матеріалів до секційного засідання колегії Міністерства культури і туризму України з питань туристично-курортної сфери 15 лютого 2007 року. - К. Міністерство культури і туризму України, 2007. - 48 с.
  3. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 224 с.
  4. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник.- М.: Финансы и статистика, 2004. - 320 с.: ил.
  5. Гуляев В.Г. Туризм: экономика и социальное развитие. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 304 с: ил.
  6. Закон України "Про туризм". - Відомості Верховної Ради України, - 1995, № 31, с. 241
-

В'ячеслав Боднарчук

СТАН ОПТОВОГО РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПЛАНУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕНЕРГОГЕНЕРУЮЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

На сьогодні важко уявити економіку будь-якої країни без такої важливої галузі, як електроенергетика. На жаль, як показує аналіз, сучасне становище енергогенеруючих підприємств в Україні багато в чому погіршилося порівняно з минулим. Це стосується зменшення обсягів виробництва, погіршення фінансового стану енергетичних компаній, старіння основних виробничих фондів, дефіциту кваліфікованих працівників тощо.

Однією з основних причин погіршення загальноекономічного стану в електроенергетиці є відсутність науково обґрунтованої стратегії розвитку підприємств-виробників енергетичної галузі, яка б опиралася на наукову методологічну основу. Відсутність або недовірність наукових розробок та практичних рекомендацій в напрямку реформування та адаптації фінансово-економічного механізму енергогенеруючих компаній до вимог ринкової економіки, необхідність вдосконалення системи управління діяльністю підприємств галузі, визначення стратегічних пріоритетів розвитку енергетики зумовлюють актуальність теми дослідження.

До прикладу, ще 16 листопада 2002 року була прийнята постанова Кабінету Міністрів України №1789 «Про схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України», якою передбачалося вдосконалення організаційно-правових та економічних засад оптового ринку електричної енергії для забезпечення підвищення ефективності виробництва, передачі, розподілу та постачання електричної енергії, надійності постачання та подальшого розвитку конкурентного середовища. Однак до сьогодні вона практично не виконується.

Перехід до ринкових умов господарювання ініціював масштабне залучення промислового комплексу України до перетворень. Однак при всій важливості та необхідності цих перетворень, вони протікають повільно та малоефективно. Розрив старих економічних зв'язків, високий рівень нестабільності та невизначеності зовнішнього середовища, відсутність навиків розроблення довгострокової стратегії розвитку на рівні економічних суб'єктів промислового виробництва призвели до зниження конкурентоздатності української енергетики на внутрішньому та зовнішньому ринках, різкому падінню обсягів виробництва, значному скороченню чисельності промислово-виробничого персоналу, домінуючій кількості збиткових підприємств.

У таких умовах, безперечно, важливим є вибір осмисленої господарюючої поведінки самостійно діючих суб'єктів ринкової економіки. Збереження економічної самостійності та розвиток підприємства можливі лише в тому випадку, коли його діяльність буде адаптована до умов ринку. Це означає, що безперервність та ефективність функціонування промислового виробництва забезпечується лише тоді, коли воно здатне, використовуючи

наявний ресурсний та науковий потенціал, вчасно та активно реагувати на різноманітні зміни зовнішнього середовища. У зв'язку із цим необхідна дієва концепція, яка адекватно буде відображати наявні зміни, і найважливішим при цьому буде розробка довгострокової стратегії розвитку.

Слід сказати, що розвиток електроенергетичної галузі тісно пов'язаний з економікою держави в цілому. Тому розробка програми розвитку енергетики повинна проводитися у тісному зв'язку і у повній відповідності з програмами загальнодержавного розвитку. При розробці повноцінних програм розвитку постає ще одне важливе завдання дослідження: розробка достовірних та адекватних методів прогнозування кількісних, об'ємних та якісних показників діяльності компаній, які б враховували наявність резервів, стан та кількісні характеристики основних фондів, інші чинники, які б можна було використовувати в процесі розробки програм, комплексних та конкретних заходів по підвищенню ефективності функціонування підприємств галузі.

Управління стратегіями розвитку та функціонування є одним з найважливіших чинників, що визначають ефективність діяльності вітчизняного підприємства в ринковому середовищі, його фінансову стабільність та конкурентоздатність. Особливої нагальності цей чинник набуває в умовах ринкових перетворень національної економіки України, оскільки характер діяльності підприємств та промисловості в цілому на даний час визначає їх конкурентні якості не лише на вітчизняному, але й на світовому ринку.

Стратегічна важливість функціонування підприємств-виробників електричної та теплової енергії для держави зумовлює вибір оптимальної стратегії розвитку, що визначається показниками економічної ефективності їх діяльності. Враховуючи велику кількість способів та методів стратегічного управління, які характерні для різних етапів науково-технічного та технологічного розвитку виробництва, вибір методів узгодження внутрішнього та зовнішнього середовищ діяльності підприємств має для кожного окремого підприємства на кожному етапі його життєвого циклу важливе значення.

Незважаючи на достатньо велику кількість досліджень, присвячених проблемам стратегічного розвитку, їх наукове розроблення ще не можна вважати вичерпним. Має місце різноманітність точок зору, відсутність комплексного підходу, недосконалість понятійного апарату. Багато аспектів окреслених питань залишаються не зовсім чіткими та науково обґрунтованими для умов українського ринку. До них належать формалізація процесу визначення умов діяльності енергогенеруючих підприємств, розробка методичних підходів до формування та оцінки стратегічних альтернатив, вибір раціональної стратегії їх розвитку в умовах ринкової економіки.

Окрім того, розвиток продуктивних сил та виробничих відносин, динаміка науково-технічного прогресу постійно додають до існуючих питань нові проблеми, які потребують наукового дослідження. Все це обмежує використання стратегічного підходу до прийняття управлінських рішень в промисловості України загалом та в енергетиці зокрема.

Таким чином, стратегічний розвиток електроенергетичної галузі України потребує вирішення таких завдань:

- здійснення аналізу об'ємних, якісних і вартісних показників роботи підприємств та виявлення основних проблем і тенденцій соціально-економічного розвитку підприємств електроенергетики на базі дослідження функціонування галузі в цілому;
- виявлення основних особливостей і визначальних рис стратегії розвитку підприємств-виробників електричної та теплової енергії;
- розробка рекомендацій з удосконалення організаційно-економічної структури управління енергетичними компаніями;
- обґрунтування основних перспективних методів регулювання й умов розвитку енергетики;
- дослідження теоретичних положень та практичних методів формування стратегій промислового виробництва, враховуючи їх види, особливості прояву та розвиток понятійного апарату, який використовується при вивченні цих питань;
- аналіз стану стратегічної діяльності в енергетичному секторі економіки України, визначення причин низької стратегічної активності;
- аналіз основних методичних підходів та вироблення нової моделі методичних підходів до розробки виробничого портфеля підприємства;
- розробка методичних рекомендацій з економічної діагностики функціонування енергетики на основі факторної оцінки ресурсного потенціалу та зовнішнього середовища;

- розробка методичного апарату визначення альтернативних варіантів розвитку енергетичного підприємства з урахуванням роботи в умовах невизначеності та ризику;
- розробка алгоритму вибору раціональної стратегії розвитку виробництва в умовах ринкових відносин.

На сучасному етапі стратегічне планування сприймається як умова ефективного управління підприємством, і тому, в широкому розумінні слова, стратегічне планування — це “планування зростання, розвитку підприємства та інноваційне планування”¹. Тому на сучасній стадії розвитку економіки в Україні стратегічне планування та управління є інструментом боротьби з хаосом і сприймається як засіб подолання зростаючої нестабільності зовнішнього середовища.

Дослідження² зарубіжних вчених, об’єктом яких є вплив стратегічного планування на фінансові показники діяльності підприємства, виявили, що систематичне використання стратегічного планування спроможне значно покращити результати діяльності. На підставі узагальнення переваг стратегічного планування, зробленого зарубіжними вченими, можна виділити найголовніші з них³:

- забезпечує найефективніший розподіл ресурсів;
- сприяє вибору нової логіки майбутнього;
- сприяє цілісному, комплексному підходу до підприємства і його оточення;
- мінімізує нераціональні дії підприємства у питанні подолання несподіваних змін і покращує координацію його діяльності;
- виступає ефективним засобом підвищення спроможності підприємства долати зміни;
- сприяє баченню перспектив підприємства.

Стратегічний план є основою формування бізнес-плану підприємства. Він допомагає вирішити проблеми узгодження виробничих і відтворювальних процесів на підприємстві.

Разом із тактичним плануванням стратегічне планування дає змогу перевірити можливість реалізації основних цілей підприємства з урахуванням перспективних чинників. В умовах ринкової економіки стратегічне планування здійснюється, в першу чергу, у відповідності до цілей виживання, особливо це стосується електро- та теплоенергетичних компаній, відкидаючи на другий план природні цілі нормальних економічних умов (максимізація прибутку, максимізація обсягів продажу тощо). Можливі різні шляхи виживання, причому пріоритетний вибір залежить від зовнішніх та внутрішніх чинників. Якщо виживання досягається, то це є стимулом для формування наступних цілей. Таким чином, головним у виживанні є те, що ціль виживання служить базою для досягнення інших цілей і завдань. З іншого боку, стратегічне планування означає систематичну підготовку на майбутнє.

Фактично стратегія поведінки — це база, на якій будується весь процес стратегічного планування на підприємстві. “Стратегічне планування — це набір дій і рішень, які приймає керівництво, і які приводять до розробки специфічних стратегій, призначених для того, щоб допомогти підприємству досягнути своїх цілей”⁴. При цьому звертається увага на відомі чотири завдання, які розв’язуються в процесі стратегічного планування:

- 1) розподіл ресурсів;
- 2) адаптування до зовнішнього середовища;
- 3) внутрішня координація;
- 4) організаційний прогноз.

Мета стратегічного управління — це оптимальний стан господарського суб’єкта, спланований на певний проміжок часу.

Однак доволі часто при використанні методів планування на підприємствах енергетики в Україні зустрічаються такі недоліки:

1. Відсутність системності — переважно розробляється кілька недостатньо взаємопов’язаних або зовсім не пов’язаних фрагментів загальногосподарського плану. Техніко-економічне планування для структурних підрозділів часто зовсім не пов’язане із загальногосподарським планом підприємства і не визначає структуру оборотних засобів підприємства. Виникають проблеми при складанні бюджету. Існують значні розриви в розрахунковій логіці планування.

2. Плани розробляються від часткових до загальних, або за принципом додавання затрат при формуванні плану. При цьому прибуток визначається попитом, а не реальними можливостями виробництва і, тим більше, не кількісними параметрами, які повинні бути

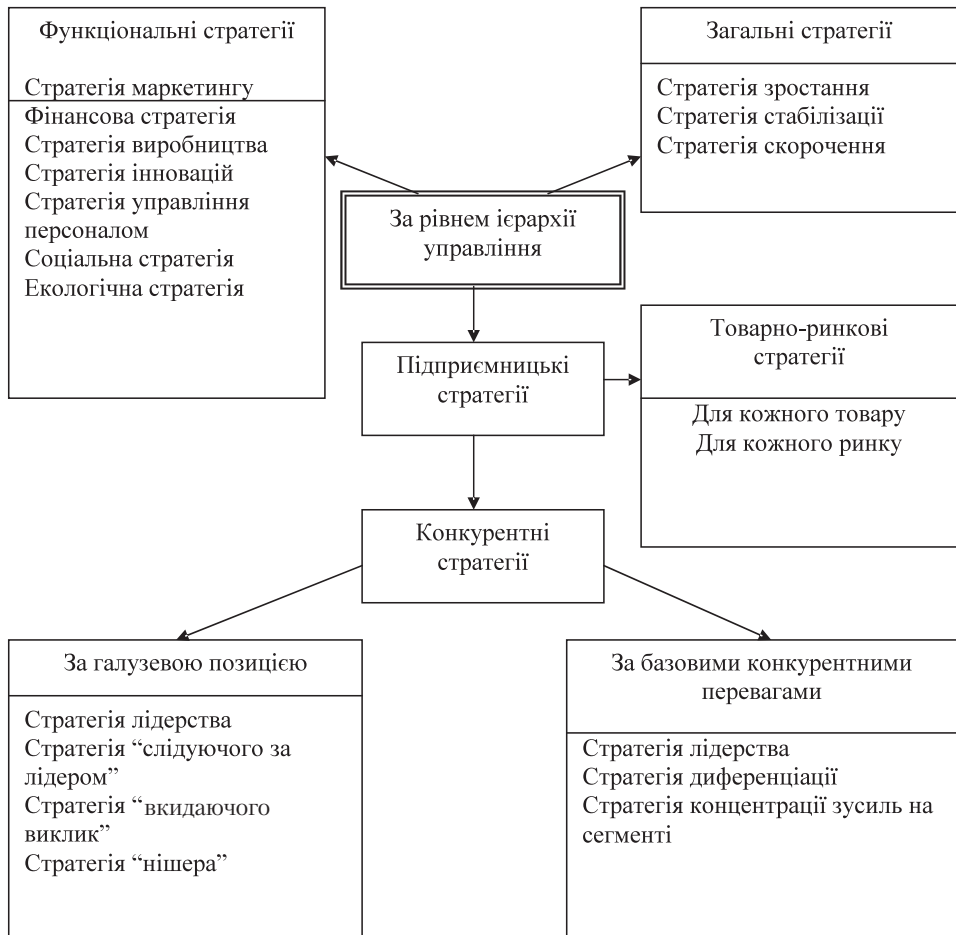

досягнуті для задоволення інтересів власників підприємства. Сьогоднішні умови визначають розробку методів управління, котрі точно визначають результати діяльності кожного підрозділу як згідно з планом, так і фактично, пов'язуючи їх з результатами діяльності підприємства в цілому.

На підприємстві використовуються стратегії, відображені на рис. 1. Найголовнішою для підприємства в умовах економічної кризи або стагфляції економіки є стратегія виживання, яка спрямована на виведення підприємства з кризового стану.

Стратегія виживання спрямована на покращання стану підприємства шляхом ліквідації збиткових операцій, виходу з неперспективних ринків, скасування застарілих технологій тощо. Вона має захисний характер, спрямований на накопичення необхідного потенціалу підприємства для майбутнього зростання, на адаптацію підприємства до зовнішнього середовища.

Виокремлення деякими авторами⁵ соціальної та екологічної стратегії має важливе значення для підприємств у сучасних кризових умовах функціонування. Екологічна стратегія пов'язана з підтримкою умов для збереження навколишнього середовища і забезпечення розвитку підприємства як підсистеми екологічної системи, що особливо актуально для підприємств енергетичної галузі економіки.

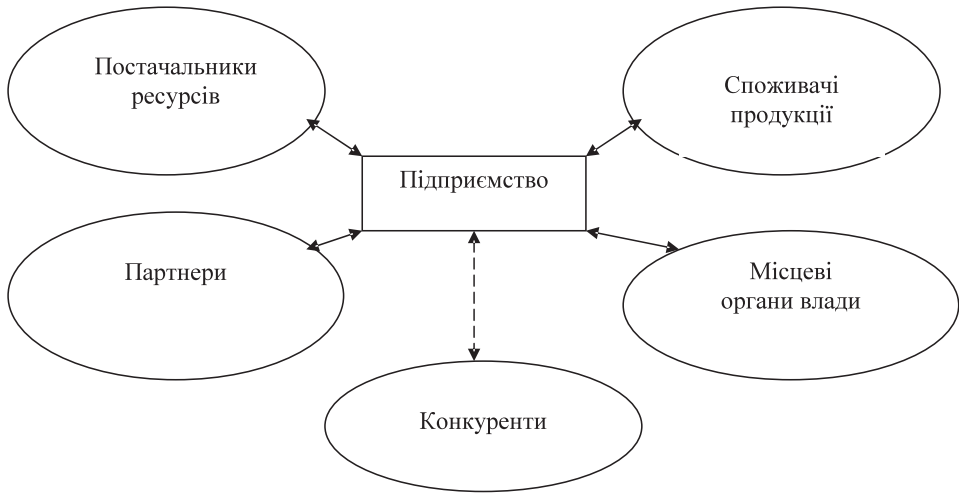

Рис.1 Класифікація стратегій підприємства

За змістом поставлених завдань стратегія формується у відповідності до принципу узгодженості діяльності підприємства із зовнішнім середовищем, оскільки зовнішнє середовище певною мірою може впливати на сегментацію фірми та її продукції на ринку. Зовнішнє середовище пов'язане з безпосередніми прямими контактами підприємства з учасниками відповідного сегмента діяльності. Серед учасників слід виділити (рис.2):

- постачальників господарських ресурсів (фінанси, сировина і матеріали, трудові ресурси);

- партнерів підприємства;
- споживачів продукції і посередників реалізації продукції підприємства;
- місцевих та державних органів влади, які займаються регулюванням виробничої діяльності тієї чи іншої галузі;
- конкурентів.

Рис.2 Зовнішнє середовище прямого впливу на діяльність підприємства⁶

Особливо необхідно підкреслити роль держави в електроенергетиці, оскільки її існування необхідне для створення механізму взаємовідносин підприємств. До прикладу, Національна комісія регулювання електроенергетики, окрім видачі відповідних ліцензій, здійснює регулювання тарифів на продаж виробленої електричної та теплової енергії, з одного боку, та встановлює ціни на необхідний для такого виробництва природний газ – з іншого боку. Тобто за допомогою корегувань енергетичного та податкового законодавства можна зменшувати вплив нестаціонарності і стохастичності в поведінці окремих господарських суб'єктів або галузей, які здійснюють юридичний контроль на ринку електричної та теплової енергії.

Електроенергетика є базовою галуззю національної економіки, ефективне функціонування якої є необхідною умовою стабілізації, структурних перетворень економіки, задоволення потреб населення та суспільного виробництва в електричній енергії. Від надійного і сталого функціонування галузі значною мірою залежать темпи виходу України зі скрутного економічного становища та рівень енергетичної безпеки держави.

Енергетичне обладнання майже вичерпало технічний ресурс, що призводить до зростання потреб у коштах на реконструкцію, ремонт та технологічне обслуговування.

Незадовільно вирішуються питання щодо залучення технічних інновацій, технологічної модернізації та інвестицій.

Обсяг виробництва електричної енергії в об'єднаній енергетичній системі України становив⁷ 171 520,6 МВт*год. у 1999 році, 170 753,3 у 2000 році, 172 753,3 МВт*год. у 2001 році, 185 200,0 МВт*год. у 2005 році та 171 815,06 МВт*год. у 2006 році.

Таким чином, після тривалого спаду у виробництві, який тривав до 2001 року, період з 2001 по 2005 рік ознаменувався стабільним зростанням. Однак рівень генерації електричної енергії за 2006 рік ледве перетнув межу 1999 року.

На сьогодні електроенергетичне обладнання галузі вкрай зношене і використовується на межі технічних можливостей. Ще на кінець 2001 року понад 95 відсотків енергоблоків відпрацювало свій розрахунковий ресурс, який становить 100 тис. годин, у тому числі 72 відсотки перевищили граничний ресурс - 170 тис. годин. Більше ніж 53 відсотки перебувають в експлуатації понад 220 тис. годин, що перевищує прийнятну у світовій практиці межу фізичного зносу та морального старіння⁸.

Для запобігання виходу з ладу електроенергетичного обладнання нагальною є необхідність забезпечення надходження інвестицій в галузь.

Для підвищення конкурентоспроможності української економіки шляхом забезпечення

потреб споживачів в електричній енергії за мінімально можливою ціною на основі конкуренції між її виробниками та між постачальниками електричної енергії, надійного і безперебійного електропостачання споживачів, а також фінансової стабільності та прибутковості галузі і зацікавленості до неї з боку потенційних вітчизняних та іноземних інвесторів у 1996 році в Україні створено оптовий ринок електричної енергії (ОРЕ).

Нова економічна система ринкових відносин в електроенергетичній галузі України запроваджувалася з урахуванням того, що зазначена галузь функціонує в умовах об'єднаної енергетичної системи, яка включає в себе електростанції, електричні і теплові мережі, інші об'єкти електроенергетики зі спільним режимом виробництва, передачі та розподілу електричної енергії при централізованому управлінні цим режимом. Це значною мірою зумовило порядок ціноутворення на ОРЕ, купівлі-продажу електричної енергії, умови оформлення договірних відносин та інфраструктуру ОРЕ.

На державному рівні схвалено створення такої системи ОРЕ, яка була б випробуваною, простою, прозорою і враховувала б особливості енергетичної системи та структуру галузі.

За період функціонування ОРЕ в умовах вкрай тяжкої економічної ситуації в державі було закладено основу запровадження ринкових відносин в електроенергетиці та набуто значного досвіду.

Зокрема, досягнуто таких позитивних результатів:

створено підгрунтя для запровадження конкурентного середовища шляхом розподілу видів діяльності в електроенергетиці (виробництво, передача, постачання);

збережено об'єднану енергосистему України, що створило можливість безперервного доступу постачальників електричної енергії до об'єднаної та збалансованої потужності усіх виробників електричної енергії для гарантованого енергозабезпечення споживачів;

забезпечено функціонування збалансованого за потужністю погодинного ринку;

створено прозору систему функціонування як в частині обсягів купівлі-продажу електричної енергії, так і формування цін та платежів, що надає можливість контролю з боку членів ОРЕ;

в умовах ОРЕ за допомогою державного регулювання досягнуто підвищення рівня розрахунків коштами та уникнуто застосування бартерних схем;

створено умови для рівноправного доступу суб'єктів господарювання до ОРЕ;

забезпечується формування єдиної усередненої оптової ціни на електричну енергію;

напрацьовано та запроваджено нормативно-правову та договірну основу функціонування ОРЕ, яка може служити основою для його розвитку (Закон України «Про електроенергетику», умови та правила здійснення ліцензованих видів діяльності, Договір між членами оптового ринку електричної енергії, Правила ринку та ін.);

створено певні передумови для залучення інвестицій: визначено модель ОРЕ, систему відносин в ньому, створено нормативно-правову базу, регулюючий орган - НКРЕ, забезпечено ліцензування видів підприємницької діяльності в електроенергетиці тощо;

запроваджений ОРЕ має просту організаційну структуру;

закладено систему саморегулювання ОРЕ: рада ОРЕ, аудитор ОРЕ, арбітражна комісія;

закріплено розподіл функцій державного управління та регулювання діяльності в електроенергетиці і, зокрема, на ОРЕ.

Проблеми, що заважають ефективному функціонуванню ОРЕ, здебільшого пов'язані між собою, часто мають спільні причини виникнення, які переважно стосуються не стільки процесів функціонування ОРЕ, скільки опосередковано макроекономічного рівня, зокрема, недоліків системи державного фінансування пільгового споживання електричної енергії, податкової політики щодо електроенергетичної галузі, намагання розв'язати проблеми промисловості та сільського господарства, а також соціальні проблеми за рахунок електроенергетики.

Проблеми функціонування ОРЕ за ступенем їх впливу на забезпечення ефективної діяльності його учасників такі:

1) борги в ОРЕ та їх дисбаланс.

Проблема боргів набуває вирішального значення з огляду на її масштабність та темпи подальшого поширення. Наслідком нерозв'язання чи зволікання розв'язання проблеми боргів є загроза енергетичній безпеці держави через неможливість подальшого розвитку ОРЕ, банкрутство енергетичних компаній та підприємств, знос обладнання енергетичних компаній та підприємств, що загрожує функціонуванню об'єднаної енергетичної системи України, неможливість проведення ефективної приватизації енергетичних компаній;

2) неповна поточна оплата за електричну енергію.

Наслідком неповної поточної оплати за електричну енергію є неможливість

нормального функціонування енергетичних компаній та підприємств електроенергетичної галузі через вимивання обігових коштів, що не дозволяє ефективно провадити виробничо-господарську діяльність, неможливість її планування, подальше накопичення боргів на всіх рівнях розрахунків за електричну енергію.

Проблема неплатежів створює передумови для застосування негрошових форм розрахунків, існування в межах алгоритму розподілу коштів ОРЕ можливості суб'єктивного підходу до розрахунків з окремими учасниками, впровадження обмежень для платоспроможних споживачів електричної енергії через вимушене лімітування енергопостачання, адміністративного втручання у розподіл коштів між учасниками ОРЕ;

3) недосконалість системи договірних відносин в ОРЕ.

Наслідком недосконалої системи договірних відносин в ОРЕ є неповна поточна оплата за електричну енергію, що спричиняє спори між суб'єктами ОРЕ та проблеми під час проведення розрахунків ціни і платежів та формування графіка навантаження, а також створює умови діяльності в ОРЕ, які є непривабливими для потенційних інвесторів;

4) адміністративне втручання в управління грошовими потоками на ОРЕ.

Таке втручання викликане невідповідністю платежів за електричну енергію обсягам її виробництва та постачання. З метою забезпечення безперебійної роботи об'єктів галузі в цілому в межах ОРЕ здійснюється перерозподіл коштів між його учасниками шляхом внесення змін до алгоритму розподілу коштів, встановлення пріоритетних платежів, оголошення надзвичайних ситуацій, проведення розрахунків з використанням одноденного кредиту на підставі протоколів погодження.

Наслідками адміністративного втручання в управління грошовими потоками є погіршення фінансового стану тих енергетичних компаній, за рахунок яких здійснюється перерозподіл коштів на невизначений термін, неможливість учасників ОРЕ планувати перспективну діяльність, наявність ризиків для потенційних інвесторів;

5) «вимивання» обігових коштів внаслідок застосування методу нарахування податкових зобов'язань за фактом продажу електричної енергії.

Діюче податкове законодавство не враховує специфіку функціонування електроенергетичної галузі, особливо в умовах неплатежів за електричну енергію, що призводить до:

необхідності сплати енергетичними компаніями податкових зобов'язань у повному обсязі з недоотриманих обсягів коштів за реалізовану електричну енергію;

неефективного використання цільових надбавок до тарифів на електричну енергію, які застосовуються з метою фінансування будівництва об'єктів електроенергетичної галузі, в умовах неповної оплати за електричну енергію;

введення спеціального режиму погашення податкових зобов'язань шляхом податкової застави електричної енергії.

Наслідком існування цієї проблеми є суттєве погіршення фінансового стану енергетичних компаній, в тому числі зростання боргових зобов'язань;

6) обмеження конкуренції серед виробників електричної енергії не дає змоги формувати ефективну ринкову ціну на електричну енергію, що призводить до неоптимальних цінових сигналів для учасників ОРЕ, споживачів та потенційних інвесторів;

7) недосконалість тарифо- та ціноутворення.

Суть цієї проблеми полягає у нижченаведених факторах:

невідповідність системи тарифоутворення для споживачів електричної енергії системі ціноутворення на ОРЕ;

неповне відшкодування обґрунтованих витрат суб'єктів ОРЕ;

недосконалість системи тарифоутворення на послуги магістральних та міждержавних електричних мереж.

Наслідком існування цієї проблеми є формування неоптимальних цін на електричну енергію і тарифів на послуги учасників ОРЕ;

8) обмеження платоспроможного попиту в межах ОРЕ (система лімітування).

Незважаючи на достатні обсяги встановлених та експлуатаційно спроможних енергогенеруючих потужностей в ОРЕ, існує обмеження платоспроможного попиту на електричну енергію через встановлення лімітів на електропостачання, що не відповідає принципам ринкової економіки. При цьому відсутній прозорий механізм визначення і встановлення таких лімітів.

Наслідком обмежень через систему лімітування попиту на електричну енергію є зниження прибутковості діяльності енергопостачальних компаній та неможливість виконати договірні зобов'язання перед споживачами електричної енергії;

9) недосконалість систем комерційного обліку електричної енергії.

Суть проблеми полягає у тому, що точність приладів обліку часто не відповідає необхідним вимогам, крім того, не застосовуються у достатній кількості прилади з погодинним обліком, використовуються недосконалі системи передачі даних вимірювання.

Це призводить до зростання понаднормативних втрат електричної енергії, неможливості проведення точних та своєчасних погодинних розрахунків за електричну енергію і, як наслідок, до виникнення спірних питань між учасниками ОРЕ;

10) відсутність ринку системних допоміжних послуг (резерв потужності, регулювання частоти, регулювання напруги та інше).

Внаслідок невизначеності порядку ціноутворення на системні допоміжні послуги електричні станції, які включаються в роботу у зв'язку із системною необхідністю і для надання допоміжних послуг з метою забезпечення сталої роботи енергосистеми та якості електричної енергії, не мають для цього економічних стимулів, що обмежує важелі впливу на режими роботи в енергосистемі;

11) перехресне субсидіювання через оптову ринкову ціну на електричну енергію.

Таке субсидіювання застосовується у зв'язку із регулюванням тарифів для населення, інших категорій споживачів, у тому числі тих, хто користується диференційованими тарифами, а також окремих постачальників електричної енергії. Перехресне субсидіювання виникає внаслідок того, що неоптимальні рівні роздрібних тарифів стали заходом соціального захисту окремих споживачів, зокрема населення, за рахунок підвищення цін для інших споживачів, у тому числі промислових.

До наслідків перехресного субсидіювання слід віднести:

завищення цін на електричну енергію промислових споживачів через підтримання соціально необхідного рівня тарифу для населення, що може призвести до стримування подальшого зростання обсягів промислового виробництва у зв'язку із неконкурентоспроможністю окремих продукцій підприємств;

спотворення цінкових сигналів і орієнтирів: для споживачів - щодо доцільних обсягів споживання електричної енергії, для інвесторів - щодо ефективності вкладення інвестицій не тільки в електроенергетичну галузь, але і в інші галузі економіки;

підтримка фінансового стану одних категорій споживачів за рахунок інших;

виконання зобов'язань держави перед стратегічними інвесторами в процесі приватизації за рахунок решти енергопостачальних компаній та їх споживачів;

12) адміністративне втручання в управління ОРЕ та діяльність його суб'єктів.

На сьогодні ОРЕ не є саморегульованою, чіткою і динамічною ринковою структурою, незважаючи на існування в його інфраструктурі органів управління (загальні збори та рада ОРЕ), арбітражної комісії для вирішення спорів та незалежного аудитора ОРЕ, які повинні забезпечити саморегулювання. Суттєво знижена ефективність діяльності загальних зборів та ради ОРЕ і можливість реального впливу цих колегіальних органів на функціонування ОРЕ.

Зважаючи на це, учасники ОРЕ не можуть здійснювати діяльність як комерційно незалежні суб'єкти, що прагнуть досягти економічної мети своєї діяльності;

13) недосконалість системи державного регулювання в електроенергетиці.

У зв'язку із недостатністю законодавчого врегулювання статусу НКРЕ, елементів її незалежності, меж державного впливу на діяльність суб'єктів господарювання на ОРЕ, неможливістю врегулювання на основі діючого законодавства питання щодо економічної незалежності НКРЕ можуть створюватись умови для прийняття неефективних рішень щодо функціонування ОРЕ та діяльності його учасників;

14) недостатня врегульованість і прозорість процедур здійснення експорту, імпорту і транзиту електричної енергії.

Це призводить до неможливості реалізації економічних переваг від здійснення експортно-імпорتنних операцій і транзиту електричної енергії, а також до невідповідності процедур експорту, імпорту і транзиту вимогам європейського законодавства;

15) відсутність можливості створення привабливого інвестиційного клімату для спорудження сучасних енергетичних потужностей.

Суть проблеми полягає в тому, що через невпевненість у стабільності діючого законодавства і неможливість відшкодування вкладених коштів та отримання прибутку стримуються інвестиції в електроенергетику.

Це призводить до зносу, старіння, зниження ефективності енергогенеруючого обладнання та дефіциту маневрових потужностей;

16) нерівність умов щодо створення конкурентного середовища на ринку постачання електричної енергії.

Суть проблеми полягає в тому, що через недосконалість нормативної та договірної бази для взаємодії постачальників електричної енергії за регульованим тарифом та

незалежних постачальників, недостатньо розвинене конкурентне середовище на ринку постачання електричної енергії.

Це призводить до формування неоптимальних цін для споживачів, а також дає можливість місцевим постачальникам використовувати своє монополіне становище щодо надання послуг з передачі електричної енергії та інформаційних послуг;

17) відсутність механізмів страхування фінансових ризиків та забезпечення виконання договірних платіжних зобов'язань учасників ОРЕ.

Незастосування передбачених договором механізмів забезпечення постачальниками договірних платіжних зобов'язань (авансового платежу та акредитивів, а також механізмів фінансових контрактів), створює високий ступінь ризику роботи в ОРЕ. Наслідками відсутності цих ефективних інструментів є борги, банкрутство енергетичних компаній і непередбачуваність фінансових результатів в умовах коливання оптової ринкової ціни.

Таким чином, зважаючи на членство всіх виробників електричної енергії, обсяг виробництва яких перевищує 20 МВт/год., в оптовому ринку електричної енергії України, метою подальшого розвитку ОРЕ, а значить, і розвитку енергогенеруючих підприємств є:

- забезпечення енергетичної безпеки держави;

- надійне та безперервне задоволення потреб споживачів в електричній енергії за оптимальною ціною на основі конкуренції між виробниками і між постачальниками з урахуванням економічно обґрунтованих витрат на її виробництво, передачу та постачання;

- забезпечення фінансової стабільності і прибутковості підприємств електроенергетичної галузі і залучення інвестицій в галузь;

- подальший розвиток конкурентного середовища в ОРЕ;

- технічне оновлення електроенергетичної галузі.

При подальшому розвитку ОРЕ повинен базуватися на таких принципах:

- відкритості - забезпечення рівних можливостей для доступу на ОРЕ суб'єктів господарської діяльності;

- саморегульованості ОРЕ;

- справедливої конкуренції між виробниками електричної енергії в умовах рівних прав і можливостей, розвитку конкуренції шляхом вдосконалення правил роботи ОРЕ, недопущення дискримінації учасників ОРЕ;

- ефективного ціноутворення;

- незалежного державного регулювання, яке забезпечує баланс інтересів держави, учасників ОРЕ і споживачів;

- стабільності і достатності нормативно-правової та договірної бази функціонування ОРЕ, яка регламентує відносини між суб'єктами цього ринку;

- прозорості розрахунків та формування ціни на електричну енергію в ОРЕ із дотриманням конфіденційності;

- можливості інтеграції в європейські ринки електричної енергії;

- енергозбереження та захисту навколишнього середовища;

- забезпечення енергетичної безпеки функціонування галузі.

Аналізуючи ситуацію щодо господарювання енергогенеруючих підприємств в Україні, можна зазначити, що вироблення довгострокової стратегії розвитку – це доволі нове явище у вітчизняній практиці управління, до якого енергетичні підприємства переважно не готові: ні в технічному, ні в організаційно-методичному плані.

Висвітлення теми перспектив стратегічного планування для підприємств-виробників електричної енергії показало таке:

1. Вироблення стратегічного плану розвитку енергогенеруючих підприємств передбачає наявність у суб'єктів господарювання не тільки ресурсної, але і наукової бази для досягнення конкретних цілей виробництва – конкурентоздатності і позитивної рентабельності. Процедура розробки стратегії розвитку конкретного підприємства призводить до необхідності чіткої класифікації стратегій, враховуючи їх різноманітність, та вибору з них найоптимальнішої у визначений період часу.

2. Встановлено, що стратегія виживання є основною корпоративною стратегією більшості підприємств-виробників електричної енергії в Україні, що проявляється в стратегіях економії та реструктуризації. Але в епоху високих технологій для забезпечення конкурентоздатності виробництва особливої ролі і значення набуває інноваційна стратегія як на державному рівні, так і на рівні окремого промислового підприємства.

3. В умовах нестабільності ринкової ситуації в Україні забезпечення конкурентоздатності енергогенеруючих підприємств може базуватися на альтернативних варіантах їх розвитку в залежності від ринкової ситуації та рівня ризику при орієнтації на певний варіант діяльності.

4. Основними причинами, які перешкоджають стратегічному плануванню та

виробленню стратегій розвитку на енергогенеруючих підприємствах України, а значить, використанню перевірених у світовій практиці методів управління, є збитковість більшості підприємств, недостатність інвестиційних довгострокових кредитів, постійно змінна законодавча та нормативна база, недосконала система оподаткування та регулювання тарифів з боку Національної комісії регулювання електроенергетики України, відсутність чіткої та ефективної промислової політики держави.

Джерела та література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України №1789 від 16 листопада 2002 «Про схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України»;
2. Матеріали щорічних загальних зборів членів оптового ринку електричної енергії України;
3. Ансофф І. Новая корпоративная стратегия — СПб.: Питер Ком.,1999. 416 с.;
4. Белошапова В. А., Загорий Г. В. Стратегическое управление: принципы и международная практика: Учебник / Под ред. В. А. Белошапки — К.: Абсолют В. 1998. — 352 с.;
5. Виссема Х. Менеджмент в подразделениях фирмы (предпринимательство и координация в децентрализованной компании): Пер. с англ. — М.: ИНФРА — М, 1996. — 288 с.;
6. Воронкова А. Э. Стратегическое управление конкурентоспособностью потенциала предприятия: диагностика и организация. — Луганск, 2000. — 315 с.;
7. Герасимчук В. Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання: Навч. пос. — К.: КНЕУ, 2000. — 360 с.;
8. Igor Ansoff, Edward McDonnell Implanting strategic management, second edition. — New York : 1983. — 236 p.;
9. Кинг У., Клиланд Д. Стратегическое планирование и хозяйственная политика. — М.: Прогресс, 1982. — 397 с.;
10. Клейнер Г. Б., Тамбовцев В. Л., Качалов Р.М. Предприятия в нестабильной экономической среде: риски, стратегия, безопасность. - М.: Экономика, 1997.;
11. Коломойцев В.Е. Структурна трансформація промислового комплексу України: Монографія. - К.: "Українська енциклопедія". 1997.- 304 с.;
12. Немцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент. Навчальний посібник. — К.: ТОВ «УВПК «ЕксОб», 2001. — 560 с.;
13. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність: Монографія / Київ. Нац. торг.-екон. ун-т. — К., 2002. — 301 с.;
14. Покропивний С. Ф., Колот В. М. Підприємство: Стратегія, організація, ефективність. — К.: КНЕУ, 1998. — 352 с.;
15. Промышленное производство в Украине: проблемы стабилизации и развития./ Л. А. Збарзская и др. /Донецк. 1999. — 321 с.;
16. Путятин Ю.А., Пушкарь А.И., Тридид А.Н. Финансовые механизмы стратегического управления развитием предприятия — Х., "Основа", 1999. — 488 с.;
17. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга: Пер. с нем. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 800 с..

Сноски:

- 1 Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга: Пер. с нем. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 800 с.
- 2 Ансофф И. Новая корпоративная стратегия — СПб.: Питер Ком.,1999. 416 с.
- 3 Виссема Х. Менеджмент в подразделениях фирмы (предпринимательство и координация в децентрализованной компании): Пер. с англ. — М.: ИНФРА — М, 1996. — 288 с.;
- Белошапова В. А., Загорий Г. В. Стратегическое управление: принципы и международная практика: Учебник / Под ред. В. А. Белошапки — К.: Абсолют В. 1998. — 352 с.;
- Кинг У., Клиланд Д. Стратегическое планирование и хозяйственная политика. — М.: Прогресс, 1982. — 397 с.
- 4 Igor Ansoff, Edward McDonnell Implanting strategic management, second edition. — New York : 1983. — 236 p.
- 5 - Покропивний С. Ф., Колот В. М. Підприємство: Стратегія, організація, ефективність. — К.: КНЕУ, 1998. — 352 с.;
- Герасимчук В. Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання: Навч. пос. — К.: КНЕУ, 2000. — 360 с.
- 6 Немцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент. Навчальний посібник. — К.: ТОВ «УВПК «ЕксОб», 2001. — 560 с.
- 7 Матеріали щорічних загальних зборів членів оптового ринку електричної енергії України.
- 8 Постанова Кабінету Міністрів України №1789 від 16 листопада 2002 року «Про схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України».

ПРО АВТОРІВ

Старовойтенко Інна - кандидат історичних наук (м. Київ).

Половець Володимир - доктор історичних наук, професор, зав.кафедри українознавства і політології ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка.

Пиріг Петро - доктор історичних наук, професор (м. Чернігів).

о. Мицик Юрій - доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Ситий Ігор - кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Чернецький Євген - історик (м. Біла Церква).

Павленко Сергій - редактор журналу «Сіверянський літопис».

Мекшун Людмила - кандидат економічних наук, доцент, викладач Чернігівського державного інституту економіки та управління (ЧДІЕУ).

Дібров Сергій - кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри архівознавства і спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Стрижак Євген - аспірант Черкаського державного технологічного університету.

Чубіна Тетяна - кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету.

Шевченко Віктор - кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Дудко Віктор - кандидат філологічних наук (м. Київ).

Рахно Олександр - кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Брик Олексій - письменник (м. Чернігів).

Морозова Анна - кандидат історичних наук, головний спеціаліст Держархіву Чернігівської області.

Хоменко Ілля - кандидат філологічних наук, докторант Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка, лауреат премії ім. І.Франка.

Чорний Олександр - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка.

Гончарова Ірина - доцент кафедри філософії та соціології Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.

Кушерець Тамара - кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та соціології НДУ.

Довбня Віктор - кандидат філософських наук, проректор з науково-педагогічної роботи Чернігівського обласного інституту післядипломної освіти.

Чорна Лариса - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка.

Демченко Тамара - кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Ткач Михась - член Національної спілки письменників, головний редактор журналу «Літературний Чернігів».

Царенок Андрій - аспірант кафедри філософії та культурології Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Ямпольць Павло - старший викладач Чернігівської філії Рівненського інституту слов'янознавства КСУ.

Каракай Юрій - кандидат економічних наук, доцент Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права.

Бриль Кирило - головний спеціаліст відділу контролю апарату Чернігівської облдержадміністрації, аспірант кафедри туризму Чернігівського державного інституту економіки та управління.

Товстиженко Олена - кафедра економічних наук (ЧДІЕУ).

Боднарчук В'ячеслав - здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук (ЧДІЕУ).

Кохась Олександр - викладач кафедри фінансів та обліку Чернігівського факультету бізнесу при ДВНЗ «Українська академія бізнесу та підприємництва».